

De Zelfzwichter

96•3

Colofon •

De Zelfzwichter, Jaargang 23 no. 83
September 1996 • 3
ISSN 1383-3340

DE ZELFWICHTER is het orgaan van de Vereniging van Vrienden van de Groninger Molens, opgericht op 4 oktober 1973. Het blad verschijnt in de maanden **maart, juni, september en december**. Aan het lidmaatschap van de Vereniging van minimaal f 25,- per jaar is het abonnement van DE ZELFWICHTER gekoppeld. Losse nummers kosten f 2,50 exclusief porto.

Correspondentie-adressen •

- Vereniging van Vrienden van de Groninger Molens, Postbus 213, 9700 AE Groningen.
- Redactie van DE ZELFWICHTER, p/a H.A. Hachmer, Mezenlaan 43, 9663 CM Nieuwe Pekela
☎ (0598) 61 63 93 (op werkdagen van 10-17 uur)

Adressen van het dagelijks bestuur •

- T. Kalk (voorzitter), Rijksweg 148, 9734 AP Groningen
☎ (050) 541 63 86
- G.J. de Vries (secretaris), Donellenlaan 66, 9679 CG Scheemda
☎ (0597) 59 19 31
- G.J. de Vries (penn. a.i.), Donnellenlaan 66, 9679 CG Scheemda
☎ (0597) 59 19 31

Redactie •

W.O. Bakker - Harkstede, H. Berends - Sebaldeburen,
P. van Dijken - Uithuizermeeden, H.A. Hachmer - Nieuwe Pekela

Aan dit nummer werkten mee •

E. Bakker, J. den Besten, B. Dijk, H. Blaauw, C.E. van der Horst,
B. Oomkens, SDGM, H.G.T. Vos, G.J. de Vries

Grafische vormgeving •

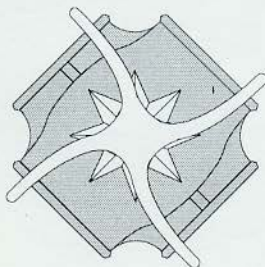
Henk Berends, Sebaldeburen

Drukwerk •

Drukkerij Hoekstra, Grijskerk

Sluitingsdatum Kopij •

18 november 1996

pag 2 • We staan even stil bij het overlijden van twee bekende personen uit de molenwereld. Harm van Huis als eerste vrijwilliger en O. Nienhuis als oud beroeps molenaar.

pag 4 • Heeft u ze allemaal wel op een rijtje? In molenland geeft de nummering van molens soms aanleiding tot verwarring. Diverse publicaties claimen hun eigen nummering. Zelfs onze Vereniging heeft wat dat betreft geen onbevlekt blazen.

pag 10 • Er is een project gestart om het pellen een grotere bekendheid te geven. Er zal lesstof worden vervaardigd, een pel inrichting worden gerestaureerd en historisch onderzoek worden gedaan.

pag 18 • Bomen, Bos, Boos. Dat is de strekking van het verhaal in DE GROENE LEUGEN. Nederland B.V. verwaarloost zijn molens als het om de biotoop gaat.

pag 23 • Een uitgebreid verslag over de geschiedenis van poldermolen DE DELLEN. In chronologische volgorde wordt een opsomming gegeven van de wederwaardigheden over deze molen. Elders in dit nummer treft u een alinea aan over de 81-jarige mulder van deze molen.

Verder in deze ZELFWICHTER

- pag 2 •** Redactioneel
- pag 4 •** Bestuursmededelingen
- pag 6 •** Molennieuws
- pag 8 •** Nationale Molendag 1996
- pag 9 •** Molentheaterproject
- pag 14 •** Gildenieuws
- pag 15 •** Hoe werkt ... (3)
- pag 18 •** De Groene Leugen
- pag 21 •** Vakantie
- pag 22 •** Verstild verleden (deel 18)
- pag 34 •** Reacties op...
- pag 36 •** Over een molenverzameling
- pag 40 •** Molentjes
- pag 40 •** Molenactiviteiten kalender
- pag 40 •** Nieuwe leden
- binnenkant omslag •** Molenwinkeltje

Bij de voorplaat •

Een historische foto uit 19 augustus 1960 van de korenmolen te Garnwerd. Toen nog zonder de naam DE MEEUW, welke pas na de restauratie in 1973 aan deze molen werd toegekend. Op deze molen draaide Harm van Huis als eerste vrijwilliger. (foto: WOB)

Redactioneel

Commentaar • Afgelopen jaar heeft de redactie gemerkt hoe kwetsbaar de mens is. Ziekte thuis, redactielid W.O. Bakker naar het ziekenhuis en alsof dat nog niet genoeg is werd onze vaste medewerker C.E. van der Horst plotseling in het ziekenhuis opgenomen. Wij wensen hen sterkte toe. Toch proberen we als redactie elke keer weer het blad vol te krijgen. Helaas is onze oproep om meer medewerking vanuit het lezerspubliek weinig succesvol geweest. Soms beschikken we kort voor de redactievergadering over slechts één of twee artikelen. Aan de redactieleden dan de eer om de rest vol te schrijven of anderen te vragen om nog iets te schrijven. Wel kunnen we regelmatig rekenen op de kopij van enkele vaste schrijvers. We zijn erg blij met hun medewerking.

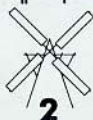
Volgend jaar kunt u waarschijnlijk wat de opzet van DE ZELFWICHTER betreft enige wijzigingen verwachten. We hopen dan de banden met de STICHTING DE GRONINGER MOLEN en het GILDE VAN VRIJWILLIG MOLENAARS, afdeling Groningen, nog verder aan te halen dan nu het geval is. Op die manier kunnen we de basis voor DE ZELFWICHTER verder verstevigen. Bovendien hopen we dat in de toekomst nog meer lezers zich geroepen zullen voelen om eens iets over molens te schrijven. Op die manier blijft DE ZELFWICHTER "volop in beweging". □

H.A. Hachmer

In Memoriam • In korte tijd ontvielen ons twee mulders in onze provincie. De veel te vroeg gestorven Harm van Huis uit Garnwerd behaalde als eerste in de provincie Groningen in 1972 het diploma van vrijwillige molenaar. De heer Nienhuis bemaalde de koren- en pelmolens te Zoutkamp, welke in 1933 door brand werd verwoest.

Onder grote belangstelling is Harm E. van Huis herdacht. Net voordat hij 51 jaar zou worden overleed deze vrijwilliger van het eerste uur op donderdag 8 augustus 1996.

Op de jaarvergadering van DE HOLLANDSCHE MOLEN in 1971 werden de eerste diploma's aan geslaagde vrijwilligers uitgereikt. Harm was één van de bezoekers en wilde ook wel vrijwillig molenaar worden. Na contact met Evert Smit bracht hij samen met Bernard Dijk een bezoek aan de molens HET PINK en DE ZOEKER waar Jacob

Kaal de scepter zwaaid. De vlam sloeg al gauw over. Bernard Dijk bracht hem de beginselen van het mulderschap bij, waarna hij zijn opleiding afrond bij Malisse op molen DE FORTUIN te Hattem. Het examen werd afgelegd op DE STOFMOLEN te Wijdenes in 1972. Hiermee werd Harm de eerste vrijwilliger in onze provincie. Harm werd mulder op DE MEEUW te Garnwerd. Deze molen was destijds niet maalvaardig gerestaureerd, zodat Harm zijn meel op het motorgemaal in molen JOESWERT te Feerwerd maalde, waarna het in Garnwerd werd verkocht. Ook heeft hij meegewerkt aan de oprichting van de handwerkclub die produkten maakte voor verkoop ten bate van de molen. Deze verkoop vond onderin de molen plaats. Harm had een technische opleiding gevolgd en was elektriciën. Hij koos al gauw voor het vrije ondernemerschap. Hij ventte met petroleum en zeepoeders, daarnaast verrichtte hij allerlei klusjes bij de mensen in het dorp. Harm, die tot het laatst met zijn moeder samenwoonde, was de 'vaste' chauffeur van dominee Struif. Na het verlies van zijn vriend Tjeerd Pol, die conservator was in borg Verhildersum, ging het minder goed met Harm. Uiteindelijk werd zijn leverkwaal hem fataal. Harm, rust in vrede.

B. Dijk

Op bijna 90 jarige leeftijd is op 28 juni 1996 overleden oud-mulder Onno Nienhuis. De heer Nienhuis was destijds mulder op de koren- en pelmolen te Zoutkamp. Deze molen brandde in 1933 af. Daarna werden de werkzaamheden voortgezet met behulp van een motorgemaal. Tevens werden er inkomsten verkregen uit de fouragehandel. Er is in Zoutkamp niets meer over wat aan deze activiteiten doet denken. De opstallen hebben plaatsgemaakt voor nieuwbouw. Vele vrijwilligers die hun opleiding bij Bernard Dijk hebben gevolgd in Vierhuizen zullen zich deze mulder herinneren als de man met de pijp, die soms op de lesmiddagen bij de molen kwam en links en rechts advies gaf. De Nienhuizen, een oud muldersgeslacht, kwamen van oorsprong uit Garsthuizen. Voor de oorlog telde de provincie Groningen maar liefst 9 Nienhuizen als zelfstandige mulders. Onno Nienhuis heeft Reitsema te Oldehove de kunst van het pellen bijgebracht op molen DE LEEUW. Na zijn pensioenering werden voor molenaar Piet Kempenaar op pelmolen HET PRINSENHOF te Westzaan in 1979 nieuwe pelblikken gemaakt en het pelwerk nagezien. Deze werkzaamheden deed hij samen met E. Bakker, oud-mulder van de FORTUNA te Noordhorn. Onno Nienhuis, rust in vrede.

E. Bakker

Bestuursmededelingen

Inventarisatie van molengegevens • Met het opzetten van het molenarchief bestaat ook de behoefte om de molengegevens opnieuw te actualiseren. De huidige gegevens uit het laatste Groninger molenboek zijn inmiddels al weer ruim 15 jaar oud. Martin van Doornik heeft in 1983/84 een bezoek gebracht aan alle Groninger molens en heeft toen onder meer de kammen en staven van alle raderen en spillen geteld en op schrift gezet. Het is gewenst om nu weer een nieuwe inventarisatieronde te doen. Wij willen dat graag doen met inschakeling van de moleneigenaren en de vrijwillige molenaars. Deze krijgen binnenkort een brief met een lijst waar de molengegevens op kunnen worden ingevuld. Wij hopen dat de gegevens per 1 november weer in het bezit van de Vereniging zullen zijn.

Nummering van molens • De molens in onze provincie zijn op een aantal manieren genummerd. De bestaande molens zijn genummerd in de Groninger molenboeken van 1958 en 1980. De nummering is gebaseerd op de alfabetische volgorde van de 50 Groninger gemeenten in die periode. Inmiddels is de indeling van de gemeenten drastisch veranderd. Bovendien zijn er enkele wijzigingen geweest in het molenbestand door verplaatsing en er is een paaltjasker in Midwolda geplaatst.

De molens in het bestand van het Informatie- en documentatiecentrum van de Vereniging omvatten naast de bestaande molens uiteraard ook de verdwenen molens. Vrijwel elke bestaande molen heeft immers wel één of meer voorgangers gehad. Van ongeveer dertig verdwenen molens in onze provincie zijn nog restanten te vinden die soms erg de moeite waard zijn. Ook zijn vele Amerikaanse windmotoren intussen in het bestand opgenomen. Er zijn plannen om ook gegevens van watermolen(s), ros- en hondemolens, sarrieshutten, molenaarswoningen, schuren bij molens en nieuwe energiemolens te gaan verzamelen. Elk object in een verzameling dient echter een nummer te krijgen.

Elke verzamelaar van molengegevens heeft een systeem van nummering. Elk bestaand systeem heeft echter zo zijn beperkingen.

De laatste jaren wordt er door een aantal mensen gedacht aan een nummering van molenlokaties op basis van x- en y-coördinaten. Dit systeem staat los van een provinciale, regionale of gemeentelijke indeling en geeft vrij exact de plaats aan waar een molenlokatie op de kaart thuishoort. Het is daarbij uiteraard wel noodzakelijk over kaartmateriaal te beschikken waar een ruit indeling van coördinaten op is aangegeven. Ook dient een toevoeging te worden gedaan voor onder meer de diverse opvolgende molens die op één lokatie hebben gestaan. Het zal een vrij lang nummer worden van omstreeks tien cijfers. Voor de molenhistorici zal dit wellicht geen probleem zijn.

Voor de huidige molens die op een lijst vermeld worden zal dit lange nummer niet bruikbaar zijn. Hiervoor zal een ander systeem moeten worden bedacht.

Er wordt gewerkt aan een hanteerbaar systeem voor de molenummering. Suggesties van geïnteresseerde mensen of organisaties zijn zeer welkom.

Restauratiebehoefte • Enkele gemeenten hebben de eigenaren van monumenten aangeschreven om gegevens over de behoefte aan restauratie van de monumenten te inventariseren. In de meer jaren plannen van de gemeenten staan wel een aantal te restaureren monumenten aangegeven, maar deze plannen geven niet altijd de totale restauratiebehoefte van de monumenten aan. Een aantal monumenten die eigenlijk moeten worden gerestaureerd zullen zeker op deze lijst ontbreken. Voor de komende vijf jaren is er een extra bedrag van f 275 miljoen uitgetrokken om monumenten te restaureren. Het is van groot belang dat ook moleneigenaren hiervan kunnen profiteren.

Het is aan te bevelen dat elke eigenaar van een molen de restauratiebehoefte van zijn molen(s) op korte termijn aan de gemeente, waarin de molen is gelegen, kenbaar maakt. De gemeenten zullen per 1 januari 1997 de totale restauratiebehoefte van monumenten in de periode 1997-2000 bij het rijk in een meer jaren programma in beeld moeten brengen. De beschikbare gelden van het rijk zullen waarschijnlijk op een andere manier worden verdeeld dan tot nu toe gebruikelijk was. Het huidige Besluit rijkssubsidiëring restauratie monumenten (Brmm) zal vervangen worden door een algemene maatregel van bestuur (amvb), waarin de uitgangspunten, zoals verwoord in het Werkplan Monumentenzorg 'Op de bres' worden verwerkt.

Molennieuws

De nummers bij deze molennieuwtjes verwijzen naar het molennummer in de tweede druk (1981) van het Groninger Molenboek.

- 9. Poldermolen Krimstermolen te Zuidwolde •** De eigenaresse van deze molen, de molenstichting HUNSINGO e.o., is momenteel druk bezig om de nodige financiën voor de restauratie rond te krijgen. Het wiekenkruis van de grote molen verkeert reeds enkele jaren in slechte staat van onderhoud waardoor het draaien met de molen steeds gevaarlijker wordt. Om het gevlucht weer in goede staat te brengen moet er f 90.000,- op tafel komen. Door verschillende instanties en fondsen is er reeds geld toegezegd, echter nog niet voldoende om direct te kunnen beginnen met de restauratie. De molenstichting is van plan om dit najaar een brochure uit te geven over de KRIMSTERMOLEN en deze op te sturen naar bedrijven in en rond Bedum, in de hoop nog wat giften te kunnen ontvangen. Men hoopt nu, dat er nog dit jaar kan worden begonnen met de opknabbeurt. De molen wordt weer uitgerust met zelfzwichting en Dekker stroomlijneuzen, met misschien een verschil dat de traditionele houten zelfzwichtingskleppen worden vervangen door aluminium. Hierdoor is het mogelijk om in de toekomst te besparen op het onderhoud aan het wiekenkruis, zodat er wat meer besteed kan worden aan overige onderdelen van de molen.

*Het in slechte staat verkerende gevlucht
van de KRIMSTERMOLEN te Zuidwolde,
gemeente Bedum. Let op de datum!*

(foto : PvD, 9 juli 1994)

- 13. Poldermolen Koningslaagte te Zuidwolde •** Van deze molen werden de zelfzwichtingskleppen en het hekwerk geleverd. Ongeveer een kwart van het totale aantal kleppen bleek in meer of mindere mate door houtrot aangetast en werden verwijderd. De molen staat er nu wat haveloos bij met al die gleuven(ook wel spottend " brievenbussen " genoemd) in de wieken, maar dit blijft nog even zo. Volgend jaar komt er pas geld vrij voor nieuwe kleppen. De molen gaat de laatste paar jaar ook steeds zwaarder kruien, dit tot grote ergernis van de molenaar. Over de oorzaak van het zeer zware kruien is men het niet eens. De molen heeft zogenaamd neutenkruierwerk.
- 42. Poldermolen De Eendracht te Sebaldeburen •** Kortgeleden kwam de restauratiebeschikking af voor deze molen. Onderdelen van de restauratie zijn onder andere: een nieuwe binnenroede met een aluminium zelfzwichting en stroomlijneuzen en herstel van de kap. Men verwacht eind dit jaar met de restauratie te kunnen beginnen, waarna de afronding medio 1997 plaats zal vinden.
- 57. Poldermolen De Jonge Held te Leegkerk •** Er is opdracht verleend aan molenmakerij Dunning om deze fraai gesitueerde molen te herstellen. Het gevlucht, de kap en de vijzel zullen danig onder handen worden genomen.
- 77. Poldermolen De Palen te Westerwijtwerd •** Afgelopen zomer werd het nodige schilderwerk aan het wiekenkruis verricht. Deze in 1992 geheel gerestaureerde molen staat er prima bij en maalt weer regelmatig. Sinds de zomer van 1995 heeft de molen een circuitbemaling en is er voldoende water om te kunnen malen.
- 89. Koren- en pelmolen De Leeuw te Oldehove •** Over de restauratie valt nog weinig te melden. De voor en achterkeuvels zijn verwijderd evenals de windpeluw. De voeghoutkoppen, de burgemeester en wethouders zijn hersteld met kunsthars. Stelling en roeden moet men nog aanpakken.
- 92. Koren- en pelmolen De Onrust te Oude Pekela •** In april werd door de fa. Doornbosch op de grond voor de molen de nieuwe kap opgebouwd. Alleen enkele kapsanten en het bovenwiel kon men hergebruiken. Als de Zelfzwichter verschijnt is men bezig met de afronding van de restauratie.

114. Koren- en pelmolen De Hoop te Garsthuizen • Zaterdagmorgen 1 juni werd om 11 uur begonnen met de herplaatsing van diverse onderdelen. Allereerst ging de bonkelaar omhoog. Daarna was de kap aan de beurt. Na enig passen en meten werd zij met de Groninger vlag in top op haar plaats gezet. Na de koffiepauze voor genodigden en kraanpersoneel waren de half opgehekte roeden aan de beurt. Staart en schoren volgden. In de maanden daarna is de molen verder afgewerkt, geheel geverfd en geteerd.

135. Koren- en pelmolen De Ster te Winsum • De molen werd geheel geschilderd. De roede met zelfzwichting en stroomlijneus werd weer aangebracht en opgehekt. De in april geplaatste kap werd verder afgewerkt.

mededelingen

Nationale Molendag 1996 • Yes! Yes! Groningen aan top! In het jongste nummer van **MOLENS** het blad van de Vereniging van **DE HOLLANDSCHE MOLEN** stond op pagina 23 een overzicht van deelnemende molens aan de Nationale Molendag 1996. Hierbij blijkt dat Groningen procentueel de onbetwiste leider is voor wat betreft het aantal voor publiek opgestelde molens, te weten 57 molens. Er had nog een molen bij gekund. Maar de toegangsperikelen rond poldermolen **DE ZUIDWENDINGER** zijn genoegzaam bekend...

Proficiat aan alle vrijwilligers die op deze dag hun kunnen als vrijwilliger hebben getoond. Daar denken anderen wel eens anders over...

In totaal hebben 543 molens aan de Molendag meegedaan. Wellicht dat niet alle molenaars hun formulier hebben teruggestuurd, maar veel zal het niet afwijken. □

Molentheaterproject • In Oost-Groningen is op initiatief van de

provincie en de negen Oost-Groninger gemeenten een theatertocht langs molens georganiseerd. De spelers en de zanggroep zijn uit diverse groepen samengesteld. Op 14 augustus jl. vormde de poldermolen DE DELLEN te Nieuw-Scheemda het decor voor het theaterstuk "Wind te koop". Het publiek genoot met volle teugen van het middeleeuws stuk.

In "Wind te koop" verkoopt de molenaar zijn stierkalf aan drie slagers tegen contante betaling. Het kalf wordt niet afgeleverd, maar zelf geslacht en met de burens opgegeten. Dit, terwijl aan de Duitse slager zelfs ook nog air-miles door de molenaar waren beloofd.....

Er volgde uiteindelijk een rechtszitting.

De advocate adviseerde de molenaar om zich tijdens de rechtszitting van de domme te houden en bij elke vraag op een fluitje te blazen. De president van de rechtbank verklaarde de molenaar ontoerekeningsvatbaar en ging niet tot strafvervolgning over.

Prachtig, ongecompliceerd spel met rake typeringen van de diverse rollen. Omroep Scheemda en T.V. Noord maakten een opname van deze geslaagde opvoering.

Ten tijde van het verschijnen van deze ZELFWICHTER is helaas de laatste uitvoering al weer geweest. □

R.P. Lemminga 10 jaar vrijwillig molenaar • Het is dit jaar tien jaar geleden, dat de poldermolen DE DELLEN vanuit 't Waar is verplaatst naar de Pastorieweg in Nieuw Scheemda. De gerestaureerde molen wordt bemalen door vrijwillig molenaar R.P. Lemminga uit Scheemda.

Voor de Molenstichting Oldambt en de gemeente Scheemda was dit aanleiding om op 14 augustus jl. een bijeenkomst met een feestelijk tintje te houden in de schuur nabij de molen.

De voorzitter van de Molenstichting Oldambt, de heer J. Slim, sprak waardering uit voor het werk, dat Lemminga nog steeds als vrijwillig molenaar, op 81-jarige leeftijd, verricht en bood vervolgens een fotoboek en bloemen aan het echtpaar Lemminga aan. In zijn dankwoord sprak de heer Lemminga de hoop uit nog een aantal jaren door te kunnen gaan.

Waarderende woorden waren er ook voor het gemeentebestuur van Scheemda. Mede dankzij de gemeente kon de molen worden behouden en gerestaureerd. Een aantal onderhoudswerkzaamheden aan en om de molen worden door het banenpool-team van de gemeente prima verzorgd.

Door de heer G.J. de Vries werd een boekje over de molen samengesteld. Het eerste exemplaar van dit boekje werd aan loco-burgemeester van de gemeente Scheemda, de heer Drenth, uitgereikt.

De heer H. Vos van de VERENIGING VRIENDEN VAN DE GRONINGER MOLENS gaf een historisch overzicht van DE DELLEN te 't Waar. De heren Drenth en Slim ontvingen van de heer Vos een eerste exemplaar van de gegevens uit het archief van de Vereniging over de 70 molens die nu en vroeger in de gemeente hebben gestaan. De muzikale omlijsting werd verzorgd door het Molen- en Saxofoonduo Betty Feiken en Gerda Dijkhuis.

Na afloop werd bij de molen in het kader van het Regionaal Cultuurplan Oost-Groningen door amateurs uit de regio het theaterstuk Wind te koop opgevoerd. De molen vormde een prachtig decor in een schitterend open landschap met wuivende korenvelden. Het weer was uitstekend. TV-Noord liet de volgende dag beelden zien van dit gebeuren. □

Project Pellen

STICHTING DE GRONINGER MOLEN, het GILDE VAN VRIJWILLIGE MOLENAARS en de VERENIGING VAN VRIENDEN VAN DE GRONINGER MOLENS proberen in gezamenlijkheid de verspreiding van de kennis over het pellen bij het publiek te vergroten. Hiervoor is een projectvoorstel opgesteld met een begroting van f 60.000,-. Hiervan is ruim een derde reeds toegezegd door subsidie gevers en sponsors. Het project voorziet in het herstel van de pellerij van molen CERES, het vervaardigen van lesmateriaal voor scholen en vrijwilligers en historisch onderzoek.

Hoe was het vroeger • In vroegere tijden hebben in de provincie Groningen ruim 900 windmolens gestaan. Niet alleen poldermolens, houtzaagmolens, korenmolens, maar ook oliemolens en papiermolens. In de 18^e eeuw kwam een omschakeling van veeteelt naar landbouw door ondermeer ziekten als de veepest. Door de toenemende importantie van de landbouw werd ook de bemaling van de landerijen belangrijker. Het zijn met name de poldermolens die ervoor hebben gezorgd dat het Groninger land goed te bebouwen was. Met de

toename van akkerbouw werd ook de behoefte aan koren- en pelmolens groter. Op de zware landbouwgronden in het noorden van ons land werd veel gerst verbouwd. Hier stonden dan ook de meeste pelmolens. Het pellen van gerst tot gort is dan ook specifiek voor de provincie Groningen. Door de afname van de gortconsumptie moesten echter rond 1950 veel molenaars hun pellerij sluiten. Door deze ontwikkeling is geleidelijk het benodigde vakmanschap verdwenen.

En hoe is het nu • Momenteel staan er nog ruim tachtig molens in de provincie Groningen. De windmolens hebben een status van rijksmonument en vervullen veelal een toeristische en cultuurhistorische functie. Het onderhoud aan molens wordt vaak beperkt tot de buitenkant, omdat de middelen om de maalwerktuigen in stand te houden vaak ontbreken. Het zijn met name deze werktuigen die de molens zo interessant maken. Een molen wordt niet voor niets een "levend monument" genoemd. In de meeste korenmolens bevinden zich nog wel restanten, maar helaas zijn complete pelwerken zeer zeldzaam.

Opleiding • Naast de basis opleiding tot vrijwillig molenaar stellen wij voor een aanvullende cursus te ontwikkelen die kan leiden tot een vakkundig "pel-molenaar". Door deze aanvullende opleiding wordt het draaien en malen in de molen nog completer voor de vrijwilligers. Het publiek kan hierdoor kennismaken met het boeiende pelproces. De pelopleiding kan een belangrijke bijdrage leveren tot het behoud van dit typisch Groninger kenmerk. Het GILDE VAN VRIJWILLIGE MOLENAARS is verantwoordelijk voor de opleiding tot vrijwillig molenaar. De aanvullende cursus zal in samenwerking met het Gilde worden opgezet.

Een geschikte lokatie • Naast theoretische kennis is de praktijk onmisbaar. Een historisch onderzoek en de ontwikkeling van lesmateriaal zijn zonder praktische toepassing zinloos. Het is daarom van het grootste belang een pelinrichting in een molen te herstellen. Een zeer geschikt object is de koren- en pelmolen CERES, gelegen in het karakteristieke terpdorp Spijk, gemeente Delfzijl. In deze molen, die eigendom is van de STICHTING DE GRONINGER MOLEN, bevindt zich nog een originele inrichting van het pelwerk. Deze pelinrichting is echter in slechte staat en zal geheel moeten worden hersteld. Daarnaast zal de originele opstelling van de werktuigen in kaart worden gebracht. Aan Molenmakersbedrijf Dunning B.V. is offerte gevraagd voor het herstel van de pelinrichting van de molen CERES te Spijk. Het ambacht van molenaar op een pelmolen kan, wanneer de molen CERES, weer pelvaardig is worden gedemonstreerd aan de bezoekers.

Voor leerlingen van basisscholen is in 1995, als vervolg op de Lesbrieft DE POLDERMOLEN die in 1993 is uitgegeven, een lesbrieft DE KORENMOLEN ontwikkeld door het landelijk GILDE VAN VRIJWILLIGE MOLENAARS (ISBN nr. 90-74890-60-7). Op de lesbrieft DE KORENMOLEN zal een aanvulling over het ambacht van PELLEN worden geschreven om zo een completer beeld te geven.

Cursus • Er zal een aanvullende cursus voor vrijwillig molenaars worden ontwikkeld om deze vrijwilligers op te leiden tot pelmolenaar. Naast het opstellen van lesstof, zullen ook instructeurs moeten worden geschoold die dan op hun beurt de vrijwilligers kunnen begeleiden. Ten aanzien van deze opleiding is een belangrijke taak weggelegd voor het GILDE VAN VRIJWILLIGE MOLENAARS. Deze landelijke organisatie is op het ogenblik bezig de leerstof ten behoeve van de opleiding tot gediplomeerd vrijwillig molenaar te optimaliseren. De kennis omtrent het pellen zal op schrift moeten worden gezet, waarna het als module kan worden toegevoegd aan de reeds bestaande leerstof. Aan de lesstofcommissie van het GILDE VAN VRIJWILLIGE MOLENAARS is gevraagd om een prijsindicatie voor het samenstellen van lesstof op basis van de resultaten van het onderzoek naar de bouwhistorie.

Historisch onderzoek • Voor een verantwoorde restauratie, het verkrijgen van een goed inzicht in de Groninger pelinrichtingen en het ontwikkelen van goed lesmateriaal, is een bouwkundige inventarisatie nodig. Hiervoor zullen ondermeer interviews moeten worden afgenomen bij die molenaars die vroeger zelf nog hebben gepeld. Naast de bouwhistorische gegevens, zal de algemene geschiedenis van het pellen moeten worden onderzocht. Achterhaald kan dan worden waarom er juist in het noorden van ons land vroeger zoveel werd gepeld. Deze gegevens die grotendeels door vrijwilligers bijeen gebracht worden, zullen door een bouwhistoricus worden getoetst en uitgewerkt. De historicus zal als projectleider fungeren tijdens het onderzoek. □

Molen CERES die in het pelproject een belangrijke rol is toebedeeld.

(ansichtkaart: coll. HB)

Gildenieuws

door B. Oomkens

Voorjaarsexamen • De aanmelding voor het voorjaarsexamen 1997 voor vrijwillig molenaar sluit op 1 december a.s. De kandidaten moeten op die datum:

- ten minste een jaar lid van het Gilde zijn;
- ten minste 150 maaluren op diverse molens onder leiding van een instructeur of een gediplomeerd vrijwillig molenaar in hun maalboekje hebben, verdeeld over de 4 seizoenen.

De aanmelding dient te geschieden door inzending van het maalboekje met het schutblad, voorzien van een verklaring van de instructeur en/of de molenaar bij wie zij/hij de opleiding heeft genoten, aan de secretaris van de afdeling B. Oomkens, Nassaustraat 65, 9675 EN Winschoten.

De kandidaten voor een herexamen moeten een aanvulling op hun maalboekje over de periode van het laatste examen tot de aanmelding inzenden.

Afhankelijk van het aantal aanmeldingen zal worden beslist op welke molen het toelatingsexamen zal worden afgenomen.

Na het toelatingsexamen worden de gegevens opgezonden naar het Gildebestuur, dat deze inbrengt in de zogenaamde toelatingsvergadering. DE HOLLANDSCHE MOLEN roept de kandidaten uiterlijk zes weken voor het examen op met daarbij het verzoek het verschuldigde examen-geld over te maken. □

Biotoopnieuws • De Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State heeft het beroep van de biotoopwachter voor Z.O. Groningen tegen de goedkeuring van het bestemmingsplan Vriescheloo, gemeente Bellingwedde, bij beschikking van 31 mei jl. ongegrond verklaard. Nadere informatie bij B. Oomkens, Nassaustraat 65, 9675 EN Winschoten, ☎ (0597) 41 42 69. □

Hoe werkt ... (3)

De lagering

door Henk Berends

In een viertal artikelen wordt dit jaar een specifiek molenonderdeel op eenvoudige wijze nader belicht. Met behulp van een simpele schets en uitleg moet het mogelijk zijn om de molenleken onder ons enige kennis op dit gebied bij te brengen. Er zijn natuurlijk duizenden vragen over molens te stellen. Daarvoor verwijzen we u naar de specifieke molenboeken die er op dit gebied in de handel zijn. Molenaars onder ons herkennen vast de vragen die vele bezoekers op de molen stellen in de trant van : Hoe zet je de molen nu stil, Hoe kunnen die klepjes heen en weer gaan, Hoe zet je de wieken op de wind, Hoe zijn de assen gelagerd?

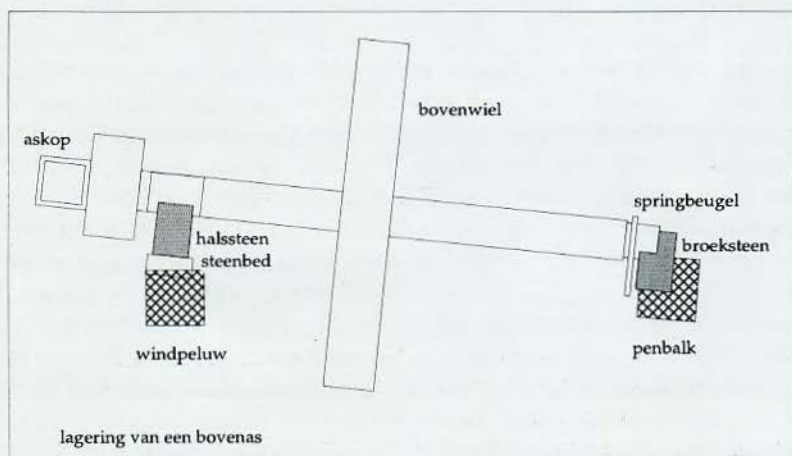
In dit deel gaan we het hebben over de lagering van de molenassen. Bij molens gaat het veelal om gewichtige zaken. Dat geldt zeker voor de bovenas waaraan de wieken vastzitten. Het gewicht van de bovenas met wieken bedraagt al gauw zo'n 8 ton! Dat is wel even iets anders dan de trapas van uw fiets om maar wat noemen. Zo'n trapas is veelal gelagerd met een kogellager en loopt daarmee heel licht. Kogellagers worden tegenwoordig in de molens soms gebruikt voor het lagere van spillen en dergelijke, maar bij de bovenassen met een dergelijk gewicht is dat niet mogelijk.

Laten we eerst eens kijken naar de bovenas • Oorspronkelijk waren deze assen geheel van eikenhout. In enkele molens treffen we nog houten bovenassen aan, soms met een gietijzeren insteekkop. In het midden van de 18^e eeuw kwamen de gietijzeren assen in zwang. Het gewicht en de lagering veranderde echter nagenoeg niet.

De houten bovenassen waren ter plaatse van de hals voorzien van ijzeren schenen. De hals draait in een enigszins uitgeholde steen van arduin. Dit is een enigszins vette kalkzandsteen uit Henegouwen. Deze steensoort is gemakkelijk te polijsten. Door anders die in zo'n steen kunnen zitten is er een kans dat de steen bij ongelijke belasting breekt. De halssteen is daarom niet zonder meer op de windpeluw geplaatst maar op een steenbed. Het steenbed bestaat onder andere uit plankjes van kwastvrije (zonder knoesten) vurehout. De steen kan zich dan gemakkelijker zetten naar de stand van de bovenas, waardoor kans op

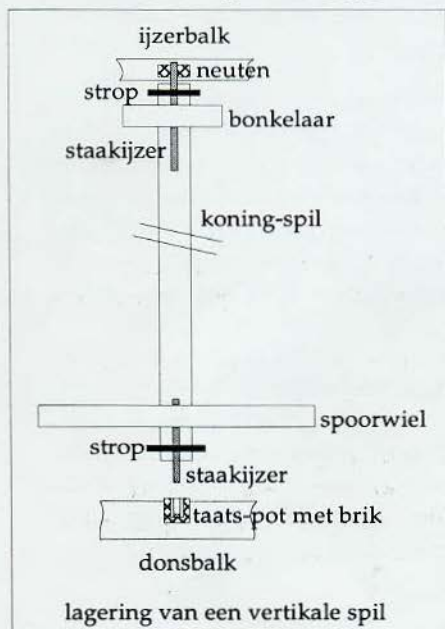

breuk en warmlopen wordt verminderd. De achterzijde van de bovenas noemen we de pen. Het lijkt daarom logisch dat de pen van de bovenas in een penstenen lager loopt. Deze is eveneens van arduin. Om de naar achteren gerichte druk van het wiekenkruis te kunnen opvangen is het penlager tevens voorzien van een keersteen of drukplaat. Penstenen uit één stuk noemt men broekstenen. De achterkant van de bovenas drukt hierbij tegen de achterkant van de broeksteen. Om het scheuren van de steen te voorkomen moet deze steen eveneens opgesloten zitten door middel van vurehouten plankjes. De drukplaat moet minstens 10 - 15 cm. dik zijn. De smering van de halslager en de penlager gebeurt door ongezuouten reuzel in een bakje bovenop de as te leggen ter plaatse van de lagering. Door het warm worden van draai-oppervlakten smelt een weinig van dit reuzel en zorgt zodoende voor verminderde wrijving. Sommige bovenassen zijn voorzien van een ijzeren taats aan de achterzijde. In combinatie met een ijzeren keerplaat vangt dit de druk op. Het geheel wordt gesmeerd door middel van een kettinkje dat door een bakje met olie draait. Als de taats versleten is, dan kan op betrekkelijk eenvoudige wijze een nieuwe taats worden geplaatst. Doordat het grootste gewicht van de bovenas zich direct aan de voorzijde van de halslager bevindt, bestaat de mogelijkheid dat de bovenas van een draaiende molen bij zware windstoten zich uit de pensteen wil werken door de grote krachten die dan ontstaan. Om dit te voorkomen heeft men soms de as aan de achterzijde verzwaaard en is er een zogenaamde springbeugel om de pen van de bovenas geplaatst. Naast lagerstenen van arduin, paste men ook wel pokhouten lagerblokken toe (voorheen onder andere in molen Ebenhaëzer te Ennumatil). Van latere datum zijn de bronzen schalen in een eikenblok.

De verticale spillen • Een geheel andere manier van lageren zien we bij de verticale spillen. De spillen zijn vervaardigd uit hout en vierkant, rond of meerkantig bewerkt. Zonder verdere voorzieningen zou zo'n houten as al snel afslijten. Reeds in de vroegste molenbouw maakte men daar waar noodzakelijk, gebruik van ijzeren onderdelen. Te denken valt hierbij aan stroppen om de houten assen heen, die het scheuren moeten voorkomen door torsiewerking. Spanbanden om diverse molenwielen om deze bijelkaar te houden en natuurlijk de smeedijzeren nagels en bouten met scheggen. Na de ontwikkeling van de Siemens Martinoven in het midden van de vorige eeuw was men in staat ijzer van een betere kwaliteit te vervaardigen. Het daarvoor vervaardigde smeedijzer, ook wel puddel- of welijzer genoemd was niet erg betrouwbaar en zeker niet slijtvast. Toch heeft men het tot die tijd moeten doen met het materiaal wat voorhanden was. De verticale spillen worden boven en onder voorzien van staakijzers. Hiertoe wordt de spil voorzien van een keep waarin het staakijzer wordt plaatst. De rest van de keep wordt daarna weer opgevuld met een houten wig. Een ijzeren strop completeert het geheel. Het staakijzer is aldus geheel ingelaten in de spil, alleen de onderste 10 - 15 cm steekt uit de houten as. Dit stuk is rond. Deze onderzijde van de spil wordt geplaatst in een taats-pot en de bovenzijde van de spil met staakijzer wordt omsloten door neuten. De taats-pot bestaat veelal uit een gietijzeren bakje met daarin een bronzen of hardstalen bus, die in het bakje is opsloten door lood. Op de bodem van de taats ligt een zogenaamde brik (van hardstaal of brons) Het is de

bedoeling dat de brik eerder slijt dan de pen van het staakijzer. Op geregelde basis dient de brik vervangen te worden door een nieuwe. In de taats-pot zit raapolie voor de smering van de taats. De lagering aan de bovenzijde van de spil bestaat uit pokhouten neuten. Ook komen bronzen lagers voor. Door de zijwaartse druk slijten de neuten na verloop van tijd uit. Met behulp van een wig kunnen de neuten dan weer aangeslagen worden, waardoor de speling wordt verminderd. Smering van het neutenlager kan op dezelfde manier gebeuren als bij de bovenas. Ook wordt gehard gesmolten reuzel toegepast. □

*Koren- en voorheen ook
pelmolen DE HAZEWIND te Gieten
kampt al tientallen jaren met een
bomen probleem.*

(ansichtkaart: coll. CEvdH)

De groene leugen

door H.A. Hachmer

In de vorige ZELFZWICHTER maakten we al bekend dat we dieper in zouden gaan op wat we gemakshalve maar de "groene leugen" zullen noemen. Als we een deel van de groenlobby mogen geloven gaat het slecht met de boom en het bos. Milieuvervuiling en toenemende verstedelijking zouden hieraan ten grondslag liggen. Ten dele is dat waar. Helaas verdwijnen er overal in de wereld in snel tempo bossen. Bovendien hebben sommige bossen het door vervuiling zwaar te verduren.

Toch is het verdwijnen van de bossen niet iets van de laatste eeuw. Al sinds de vroege Middeleeuwen zijn grote delen van West Europa, Rusland en de Verenigde Staten ontbost. We leven dus in een cultuurlandschap. Zelfs het machtige Zwarte Woud kent geen 'oerwoud'. De natuur is dus naar de hand van de mens gezet. Daardoor werd de natuur ook uniformer en kwetsbaarder voor ziektes en insektenplagen. Bovendien werden uitheemse soorten zoals lariks en douglas op voor hen ongeschikte grondsoorten aangeplant.

Europa is al bijna voor 90% gecultiveerd. Nederland voor de volle 100%! Het oorspronkelijke bos was al aan het einde van de Middeleeuwen grotendeels verdwenen. Landgoederen, mastbossen, boerengeriefbosjes, griendhout etc. vervingen de 'oerwouden'. Het begrip "nieuwe natuur ontwikkelen" wekt dus alleen maar op de lachspieren. We zijn al eeuwen bezig om de natuur naar onze hand te zetten. Echte natuur wordt door de natuur zelf ontwikkeld en niet door de mens. Het enige wat in de loop der tijd veranderde is onze visie op wat we aan "natuur" in onze woonomgeving willen hebben. Kortom welke planten we wel en welke planten we niet in een bepaalde omgeving willen hebben. Momenteel lijkt het er wel op alsof overal bos moet worden aangelegd. Het bosareaal zou, als we de groenbladen mogen geloven behoorlijk zijn afgenomen. Niets is minder waar. Sinds het einde van de 18^e eeuw is het bosareaal in Nederland enorm toegenomen.

Even de cijfers, te vinden in diverse statistische jaarboeken, trouw door de regering uitgegeven:

In 1833 was er in Nederland 169.026 ha. bos. In 1888 was dit al opgelopen tot 226.968 ha. Begin 20^e eeuw groeide dit uit tot 260.222 ha. In 1992 was dit 300.300 ha! Minder bos? De cijfers spreken voor zich.

Verstedelijking en toenemende activiteit van de mens is de laatste twee eeuwen niet ten koste gegaan van het bos, wel ten koste van het open landschap. Het areaal aan moeras, duin- en heidegebied nam in snel tempo af. In 1833 was er nog 1.029.203 ha. moeras en woeste grond in Nederland te vinden tegenover 149.700 ha. nu!

De laatste stukjes woeste grond werden in de jaren '30 (werkverschaffing) en de jaren '50 (nieuwe grond ten behoeve van de landbouw) gecultiveerd. Vanaf de jaren '60 zijn de rollen omgedraaid. Nu wordt vooral het oude cultuurlandschap door de verstedelijking bedreigd. Weidegebieden worden in snel tempo volgebouwd. Tot overmaat van ramp probeert ook nog eens de groenlobby de laatste restjes cultuurlandschap om zeep te helpen. Er moet immers bos komen. Diverse planologen denken er eender over. Bij op- en afritten, industriegebieden en gaswinningslokaties verschijnen schaambosjes, elk dorp moet zijn dorpsbosje, elke boer zijn populierenbosje, elke nieuwbouwwijk zijn gemeentebosje en elke waterplas zijn recreatiebosje. De gevolgen laten zich raden. Weidevogels krijgen het in Nederland steeds moeilijker. Hollandse landschappen kennen we straks alleen nog maar van schilderijen, vergezichten zijn ver te zoeken en de molen vangt steeds minder wind.

Heren en dames groen- en natuurliefhebbers, een LANDSCHAP bestaat niet alleen uit bos, maar ook uit een dorpsilhouet, met de kerktoren en molen als blikvangers.

Als we niet oppassen is het voor het oude cultuurlandschap te laat. De mens vormt in Nederland al eeuwen het landschap. Ook de nieuwe natuur komt van de tekentafel, waarom dan geen rekening gehouden met de belangen van cultuurelementen zoals molens. Waarom mogen er binnen de provincie Groningen wel bomen wijken voor supermarkten en woningbouw (economisch belang) terwijl er binnen dezelfde provincie bezwaar bestaat tegen het kappen van bomen bij de molen te Ter Haar? Waarom wijken er in Drenthe duizenden bomen voor de realisatie van een gasopslag (economisch belang), terwijl de molens van Zuidlaren tussen de bomen verstikken. Er is gelukkig één lichtpuntje: Gieten! Bestuurders van Gieten houd vol, jullie hebben de juiste weg gevonden. Geef de molen in het dorp de vrijheid die het verdient, dan zijn we op de goede weg.

Buitenlanders kennen Nederland als molenland, maar Nederlanders - kennen de molen niet. Zij stoppen hem het liefst in een parkje met veel bomen en oubollig groen! □

*De houtzaagmolen aan de Westerwoldse A
in opkomend groen! Momenteel onvindbaar door bomenaanplant*

Naar windmolen

Joeswert

te Feerwerd voor:

- ☛ tarwemeel
- ☛ tarwebloem
- ☛ rijst
- ☛ gort
- ☛ pannekoekmeel
- ☛ gemengd graan
- ☛ en andere molenprodukten
(ook voor zelfbakkers/sters)

Dinsdag t/m zaterdag geopend van
13.30 - 17.30 uur.

Molenaar Rolf Wassens

☎ (0594) 62 15 45 / 62 19 45

VEENKOLONIAAL MUSEUM

Veendam

Openingstijden

maandag gesloten, dinsdag t/m vrijdag:
11.00-17.00 uur, zaterdag en zondag 13.00-17.00 uur

Wij hebben
een grote collectie
geboortekado's, zoals:

*kindercouverts,
rammelaars,
spaarpotten,
servetbanden,
paplepels en
geboortebekers
in zilver en pleet.*

GRAVEREN IS GRATIS!

JUWELIER REPKO

Herestraat 4
Groningen
tel. (050) 312 91 31

Mulder Pot - Kropswolde
KORENMOLEN De Hoop

Woldweg 70, Kropswolde.

Voor de zelfbakkers(sters):

- volkorenmeel
- tarwemeel
- viergranenmeel
- pannekoekmeel
- boekweitmeel

geopend:
di. t/m vr. 13.30-17.00 uur
za. 09.00-12.00 en 13.30-17.00 uur.

Molenaar J.J. Pot
telefoon (0598) 39 49 53

Onderlinge Brandwaarborg Maatschappij

speciaal voor molenaars

SINDS 1873 SPECIALIST IN HET VERZEKEREN VAN WINDMOLENS

Hoofdkantoor Deventer: Singel 19 - Postbus 448 - 7400 AK Deventer
Telefoon (0570) 61 23 53

DE KAMERSPECIALIST

**HUUR
VERHUUR
ADVIEZEN
BEMIDDELING**

**Beheer van Huizen, Kantoren
en Bedrijfspanden.
Gespecialiseerd in Kamerverhuur.**

Eendrachtskade N.Z. 25
9718 BB Groningen
☎ (050) 313 34 16
Geopend : 10-12 en 13-17.30 uur

P. REITSEMA

AMBACHTELIJK MOLENAAR

*Schipvaart 36
9883 PR OLDEHOVE*

Producent van diverse soorten meel, zoals:

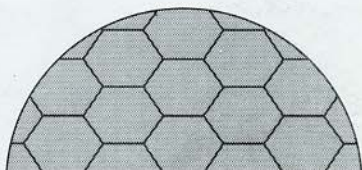
- VOLKOREN TARWEMEEL
- MEERGRANENMEEL
- GEPLETTE TARWE
- ROGGEBLOEM
- ROGGE
- HAVER
- LJNZAAD
- PANNEKOEKMEEL

De molen is voorzien van een pellerij, zodat we
nog de OUDERWETSE GORT voor u hebben.

Molen "De Leeuw"
Oldehove Tel. (0594) 59 16 28

LAMON

- Betonrenovatie
- Gevelherstel en -impregnering
- Kelderafdichting
- Houtworm- en zwambestrijding

LAMON

Produktieweg 8 9301 ZS Roden
Telefoon (050) 501 24 00
Fax (050) 501 29 88

H

oekstra's

drukkerij & boekhandel

*De zaak
waar service
centraal
staat!*

*voor al uw
familie- en
handelsdrukkerij*

boek- en kantoorboekhandel, ook voor computersupplies,
tijdschriften, rookwaren, Lotto en Toto winkelier, Krasloten,
Staatsloten, NS-verkooppunt, uitgave Noordwesthoek

Herestraat 41, Grijpskerk, tel. (0594) 212253 / fax 213723

We zijn net zo thuis in de buurt als u

De Rabobank is een bank met een idee. Het idee dat je samen sterk bent. De Rabobank heeft als geen ander een traditie van samenwerken en bouwen aan relaties. Het is een bank van mensen voor mensen. Dat merkt u al snel in het persoonlijke contact. Elke Rabobank staat midden in de samenleving. Daarom zijn we vaak betrokken bij activiteiten in het bedrijfsleven, verenigingen en scholen. We weten wat er leeft, ook als het niet om bankzaken gaat. Kortom, we zijn een bank die net zo thuis is in de buurt als u.

Rabobank

FIRMA EKKELKAMP

De speciaalaak voor: Volkorenmeel

Hondensport
Vogelzaden, Vogels
Aquariumbenodigdheden
Hengelsportartikelen
en alles voor Uw huisdieren

Rijksstraatweg 135
 ☎ (050) 534 48 16
HAREN (Gr)

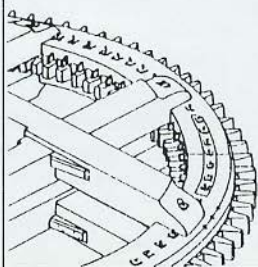

BAKKER de Rappe Schoenlapper
Fa. DOORNBOS

A-Kerkhof 33 - 9712 BC Groningen
 Telefoon: (050) 312 08 07

MOLENMAKERS
 BEDRIJF

fa. Molema v.O.F.

PROVINCIALEWEG 4A
 9677 TW HEILIGERLEE
 TELEFOON (0597) 59 16 60

Vakantie

Door H. Blaauw

*Juli is vakantiemaand - Juli is een beste - Al is de school ook nog zo fijn
't Is zo mooi om vrij te zijn.*

Dit liedje zongen we vroeger. Voor die tijd eerst de schoolreis en dan was het zover. Veertien dagen vrij! Het kon niet op! In de kinderrijke gezinnen kon het oudste kind nog veertien dagen landbouwverlof krijgen om op de kleinen te passen. Een maand niet op school! Achterop komen in de klas speelde geen rol, de centen waren de hoofdzaak. Je moest je in die veertien dagen op je eigen manier vermaken. Zwerven door het veld langs de toen nog vele molens of op de fiets een dagje uit naar Zeegse of toen ook al proberen om wat vakantiewerk te krijgen. Bij het voortgezet onderwijs ging het evenzo. Wat langer vakantie, maar de tijd doorbrengen ging op dezelfde manier. Vaak bij een loonwerker op de zichtmachine. En nu leven we in het jaar 1996. Langere vakanties. Iedereen heeft bijna een auto. Het van huis gaan gaat gemakkelijker dan op de fiets. De afstanden worden groter. Vakantie in eigen land, maar ook naar het buitenland, soms met het vliegtuig. Slapen in een tent of in een caravan. Vroeger maakte je je eigen plannen, vandaag de dag worden die ook voor je gemaakt en kun je er gebruik van maken. Boeken, tijdschriften, kaarten en zelfs videofilms helpen je mee om je reis voor te bereiden. Voor de dagtochten zijn de bekende routes samengesteld. De Koolzaadroute in het noorden en de Mergellandroute in het zuiden zijn bekende klanken. VVV's helpen je aan de kaarten, zowel voor de fiets als ook voor de auto. En telkens komt er weer wat nieuws.

Vrijdag 20 augustus waren we in Ost-Friesland. Om elf uur werd in Ditzum het officiële startschot gegeven voor de nieuwe Dollardroute. Ze geeft gelegenheid de uitgestrekte polderlandschappen van Reiderland in het uiterste westen van Duitsland en de aangrenzende provincie Groningen per fiets te leren kennen. De route gaat door de steden Leer, Weener en de 'Flecken', Bunde en Winschoten in Nederland.

Voor ons: Delfzijl, Appingedam, Termunterzijl, Scheemda en Nieuweschans langs vele omwegen naar Bunde, Weener en van Leer naar Ditzum. Daarna met de boot terug naar Delfzijl. Totaal 180 km. Onderweg een twaalfstal molens, kerken, boerderijen en musea, allemaal aangegeven in de routegids.

Buitengewoon mooi is de Deutsche Fehnroute - ik zou bijna zeggen molentocht - door Ost-Friesland. De veenroute is ongeveer 160 km lang en een kaart hiervoor is onder andere verkrijgbaar bij de VVV van Bunde. Ik wens u aangename reizen. □

Verstild verleden (18)

door H.A. Hachmer

Molen DE LELIE te Eenrum is in onze ZELFWICHTER al meerdere malen in het molennieuws geweest dankzij vrijwillig molenaar Martin van Doornik. Ditmaal plaatsen we een nostalgisch plaatje van de molen.

De molen werd in 1862 gebouwd voor Garmt Wiersema Elema. Later werd zoon Luitje Garmts Elema molenaar. Andere eigenaren waren Jan Tammes en Geert Huizinga, K. Brouwer, Lucas Graver en B. Dikman. In 1955 ging de molen over naar de gemeente.

De molen werd in 1862 gebouwd door molenmaker H.S. ten Have. Het heeft overigens maar een haar gescheeld of de molen was ten onder gegaan. Tijdens een storm op 6 oktober 1954 wisten Geert Spoelman en K. Willemsen de op hol geslagen molen te redden. De gemeente herstelde de molen in 1958. Nu is de molen samen met de mosterd-makerij, een toeristische trekpleister. □

*Korenmolen DE LELIE te Eenrum
(foto : coll. J. Flikkema- Veendam)*

De geschiedenis van de poldermolen DE DELLEN.

door H.G.T. Vos

Op 14 augustus 1996 werd herdacht dat de poldermolen DE DELLEN te Nieuw Scheemda tien jaar geleden is verplaatst vanuit 't Waar naar zijn huidige lokatie. Voor deze gelegenheid werd er door het Documentatie- en informatiecentrum van de Vrienden van de Groninger Molens enig historisch onderzoek verricht. De onderstaande gegevens werden verzameld:

De molen (molenummer 1438)₁ DE DELLEN is gebouwd in 1855 op lokatie achter de boerderij van Geertsema te 't Waar als opvolger van de, op 13 juni 1855 door blikseminslag, afgebrande molen (molenummer 989)₂ die waarschijnlijk in 1793 was gebouwd. De molen was eigendom van Geertsema.

Voor de grondwetswijziging van 1848 was de molen in beheer van een zogenaamde Molenkolonie. Na 1848 werden de molenkolonies in de loop van de tijd omgezet in waterschappen.

Het waterschap DE DELLEN- werd opgericht en gereguleerd bij Statenbesluit van 15 november 1882. Het was 211.47.56 Ha. groot en grensde ten noordwesten en noordoosten aan het Hondshalstermaar, het Hamrikkemaar en voor een klein deel aan het Termunterzijldiep, ten zuidoosten aan de kunstweg en verder aan het waterschap DE BOLDERIJ.

Een windvijnelmolen maalde het water uit op het Kleinemaar, dat naar het Hamrikkemaar liep.

Op algemene kosten werden onderhouden: de watermolen, het Kleinemaar met de kaden vanaf de molen tot het Hamrikkemaar, de beide grondpompen en alle watergangen. Het bestuur bestond uit 3 leden₃

Op 1 mei 1967 werd het waterschap DE DELLEN opgeheven en ging op in het waterschap OLDAMBT.

Op de volgende pagina's wordt op chronologische volgorde een historisch overzicht gegeven van de levensloop van de molen en de daarmee verbonden activiteiten aan de hand van de Notulenboeken van het waterschap₄ (n.b. wegens gebrek aan voldoende ruimte is de tekst in een kleinere letter gezet)

- 16 maart 1883 Traktement van de watermulder is fl. 60,- ; tevens is hij aangesteld als bode.
- 9 mei 1889 Op het onderzoek van de heer H. Poth over het oprichten van een stoomgemaal wordt afwijzend beschikt. Een onderzoek naar een ijzeren schroef, welke ongunstig wordt geadviseerd, wordt besloten voor het vervaardigen van een houten schroef.
Ingeschreven werd door Van Houten, ten Haven en Kuiper.
Van Houten wordt het gegund en Streuper krijgt de uitvoering van de plaatsing.
- 15 mei 1893 Met 28 stemmen voor en 6 tegen wordt besloten een onderzoek te verrichten naar de kosten van een stoomgemaal die de kleine schroef in beweging kan brengen.
- 6 juni 1893 Verslag onderzoek stoomgemaal:
Begroting van D.H. Landeweer en Tj.Brons.
Landeweer: voor een 18 PK fl. 9.850,-
Brons: aandrijving voor de grote schroef met 23 PK fl. 7.130,-
 aandrijving voor de kleine schroef met 19 PK fl. 6.193,-
Vanwege de grote bezwaren van de meeste ingelanden wordt de zaak uitgesteld.
- 9 mei 1895 De heer Kamphuis, oud molenmaker, zal om advies worden gevraagd inzake de molens.
- 24 mei 1895 Kamphuis stelt: houten molenas nog best vertrouwd, windpeluw hoognodig vervangen.
Hij adviseert Amerikaans grenen, genomen van het worteleind met een dikte van halve meter in het vierkant. Dit wordt aangenomen.
- 12 mei 1896 De heer Lantinga stelt voor om de kap en de romp van de molen te koolteren in plaats van te verven. Voorstel wordt met algemene stemmen aangenomen.
- 1 februari 1897 Op de agenda staat opnieuw de molenas en bij vervanging gelijk over te gaan op wieken met zelfzwichting.
In de tussentijd is de achterprop van de houten as afgebroken. Bij inlassing van de nieuwe achterprop bleek de as te zijn aangetast door een paddestoel.
Zelfzwichting zal zeer zeker voldoen bij buig weer en een vlucht van 80 voet.

Prijsopgaaf:

Een ijzeren as van de firma Ten Oever en Koning te Martenshoek, franco	fl. 350,-
4 grenen vulstukken	fl. 18,50
1 hals en pensteen	fl. 20,-
sireng en touwwerk	fl. 40,-
werkloon ongeveer	fl. 125,-
Zelfzwichters	fl. 300,-
Transportkosten en onderhoud	fl. 50,-
	=====
totaal	fl. 903,50

Stemming: aangenomen met algemene stemmen

Er wordt besloten ook nog prijsopgaaf te vragen van de maatschappij der 's Gravenhaagse ijzergieterij.

Zelfzwichting:

Met algemene stemmen wordt besloten de molen van zelfzwichting te voorzien. Deze poldermolen was een der eersten die is voorzien van zelfzwichting.

16 januari 1899

De molenroede:

Onderzoek wordt ingesteld omdat de kielen (wiggen) los zijn gekomen. De buitenroede vertoont ongaafheden zodat getwijfeld wordt aan de betrouwbaarheid. Molenmaker Streuper stelt: de roede heeft een dikte van 16 bij 14 oude duimen, maar dat het gave hout niet meer is dan 10 oude duimen in het vierkant.

Met algemene stemmen wordt besloten voor een nieuwe roede.

S. Van Houten zou zich graag belast zien met de levering van de nieuwe houten roede. S. Van Houten kreeg de opdracht onder voorwaarde dat Streuper deze bij de aankoop mede zal moeten goedkeuren.

9 november 1899

Grote schroef:

Is gerepareerd door een knecht van Streuper nadat enige scheppen zijn afgebroken. Deze knecht stelt dat de schroefbalk in zeer slechte staat is.

Met algemene stemmen werd besloten de schroef te vervangen voor een nieuwe. Streuper wordt advies gevraagd inzake een houten- of ijzeren schroef.

Na onderzoek vind het bestuur een ijzeren schroef niet gewenst en wordt aan Streuper opdracht gegeven om een nieuwe houten schroef gereed te laten maken.

12 oktober 1900

Opnieuw komt stoombemaling in de vergadering. Het waterschap De Dellen groot 211 ha vindt zich te klein om de kosten op te brengen. Volgens dhr. Haan weet hij zeker dat het waterschap De Zuidbelten niet genegen is tot een vereniging te komen met waterschap De Dellen. Er wordt gekeken in de richting van het hoofdbestuur van het waterschap Oldambt. Na stemming, 32 voor en 1 onthouding wordt de wenselijkheid voor een stoomgemaal vastgelegd. Er wordt opdracht gegeven tot prijsopgave bij E.J. Smit en Zoon, firma D.H. Landeweer en Zn. te Martenshoek en Brons & Timmer bij Delfzijl.

14 november 1900

Landeweer ontraad de aanschaf van een locomobiel om een stoomgemaal te kunnen plaatsen in de tuin van het woonhuis van de mulder. Hij biedt aan: een stoommachine van 18 PK in staat om 36 m² water tot 2,30 m hoog te kunnen opvoeren met een vijzel met een diameter van 1.40 m. Type Compound met condensatie merk Cornwall met 27 m² verwarmingsoppervlak ± fl. 10.750,-.

Brons Timmer:

Bij een opvoer van 1.80 m met de vijzel van de bestaande molen acht hij een locomobiel van 30 eff. PK voldoende.

De firma biedt aan: een horizontale locomobiel compleet opgesteld voor fl. 6.030,-. Of een petroleummotor van 30 pk compleet opgesteld met toebehoren voor fl. 4.863,-.

E.J. Smit en Zoon: Stoomgemaal verbonden aan de bestaande molen: 1° aanbieding: fl. 7.000,-; 2° aanbieding: fl. 6.295,-.

De vergadering concludeert dat de petroleummotor de meest aangewezen oplossing is. Er wordt met algemene stemmen besloten bij Brons te Delfzijl een begroting aan te vragen van alle kosten voor een apart te plaatsen watergemaal met petroleummotor als drijfkracht.

10 december 1900 Brons schrijft het volgende:

Door een fout blijkt een vermogen van 32 eff. PK niet voldoende omdat het water 2 meter i.p.v. 1.80 meter moet worden opgevoerd. Omdat het water op 30 cm boven pegelpeil moet kunnen worden gebracht. Hierdoor is een machine van 37 eff. PK nodig. Prijs fl. 5.113,-. De bestaande vijzel kan dan 53 m3 water bij 50 omwentelingen per minuut verplaatsen.

Totaal voor een afzonderlijk gemaal met een vijzel 1,50 meter diameter, een opvoerhoogte van 2.20 meter bij 60 omw/min. geeft een waterverplaatsing van 60 m3 met een motor van 42 eff. Pk. Prijs fl. 6.580,-. indien met een verstelbare uitloopbak fl. 6.770,-. Bij een vijzel van 1.40 meter diameter, een opvoerhoogte van 2.20 m. bij 60 omw/min. geeft een waterverplaatsing van 51 m3, een motor van 35 eff. PK kosten fl. 6.230,-. Met een verstelbare uitloopbak fl 6.420,-.

De hoofdingenieur van de Provinciale Waterstaat zal worden gevraagd in welke verhouding de nominale en effectieve PK zich tot elkaar verhouden. Tenslotte wordt met 35 tegen 5 stemmen besloten tot een afzonderlijk watergemaal met houten schroef met een diameter van 1.50 m, aangedreven door een petroleummotor, geplaatst in de nabijheid van de bestaande wind-watermolen.

23 april 1901

De overeenkomst met firma Brons & Timmer aangaande de levering en plaatsing van een motor wordt getekend. Met de firma Brons en Timmer te Farmsum wordt een contract aangegaan voor de levering en plaatsing van bedoeld motor-watergemaal voor een bedrag van fl. 8000,-. Tot betaling moet een lening worden afgesloten tegen 4%.

25 juni 1901

De heer G. Boer wordt benoemd als machinist/molenaar.

27 juni 1901

Conflict over concept-contract met de firma Brons & Timmer. De vergadering besluit in het geval het motor- watergemaal wordt afgekeurd, het bestuur te machtigen tot het doen plaatsen van een nieuwe molenroede.

21 juli 1902

De firma Brons & Timmer zijn niet genegen het contract te tekenen. Na enige dagen ontvangt het bestuur een nieuw voorstel en onder enkele wijzigingen wordt deze met algemene stemmen aangenomen.

7 november 1902

Nadat het conflict met Brons & Timmer voor de rechtbank in Groningen heeft gediend wordt tevens bepaald dat in het onverhoopte geval van afkeuring van de machine deze voor 1 mei 1903 moet zijn weggehaald door Brons & Timmer.

30 maart 1903

Algemene stemmen, motor afgekeurd.

22 mei 1903

Stoom: Bij onder andere Landeweer is offerte aangevraagd voor een stoommachine. Hij adviseert een vijzel met een diameter van 1.40 meter met 55 omw./per min. Met een waterverplaatsing van 40 m³ tot een opvoerhoogte van 2.30 meter. Hij acht een stoommachine van 35 eff. PK voldoende. Zo'n machine kost fl. 5.125,-.

In geval van een waterverplaatsing van 50 m3 zal er een meerprijs zijn van fl 1.225,-. voor een machine van 45 eff. PK's.

Moed en Feenstra:Een machine van het merk Buston Procter van 48 eff. PK's voor fl. 7.203,-. Dezelfde machine echter met 60 Eff.PK fl. 8.234,-.

Tevens wordt besproken hoe te handelen als het waterschap toch de petroleummotor zou willen behouden wat er dan aan Brons & Timmer zou worden betaald. De voorzitter gaat dit persoonlijk bespreken.

Landeweer komt met 3 voorstellen.

1. Levering nieuwe motor met dieselsysteem voor fl. 5.875,-.

2. Bestaande motor ombouwen op diesel fl. 4.875,-.

3. Bestaande motor behouden en veranderen zodat de cilinders niet meer warm lopen, kosten fl 3.875,-.

29 mei 1903

Er wordt besloten het 3e voorstel te doen uitvoeren door Brons & Timmer op de voorwaarde:

1. Motor moet 10 uur zonder stoornis doorwerken, schroef regelmatig 50 toeren/min.en de machine moet werken zonder damp of kloppen.

2. Klepkast op kosten van de firma vernieuwen wanneer blijkt dat hij binnen één jaar lek wordt.

16 mei 1904

Motorgemaal wordt verzekerd voor fl. 6.000,-.

De molen zal opnieuw worden geschilderd.

22 januari 1906

Reparatie motor. Na veel discussie wordt besloten tot een nieuw stoomwatergemaal of petroleummotor. Nadat er vooraf was besloten geen motor te betrekken bij de firma Brons & Timmer.

Het bestuur krijgt opdracht een onderzoek in te stellen naar verschillende stoomwatergemalen, gewone diesel- of zuiggas-motoren.

28 april 1906

Besloten inzake stoomwatergemaal om eerst nog een deskundige te raadplegen om een berekening van eff. PK te maken.

27 maart 1906

Er wordt besloten een schrijven te richten aan J. ter Horn, machinefabrikant te Veendam om een berekening te maken voor het leveren en plaatsen van een stoommachine.

30 april 1906

Naar aanleiding van de prijsopgaaf van J. ter Horn wordt besloten tot het aangaan van onderhandelingen.

Er wordt nog een opgave verwacht van de firma Landeweer, welke aannemelijker lijkt. Daarom wordt besloten om in dat geval met Landeweer in onderhandeling te gaan.

16 mei 1906

Besloten was een stoommachine fabrikaat Marschall, aangebracht door J. ter Horn te accepteren voor een bedrag van fl. 4.590,-. Toen bleek er in de prijs een fout te zijn ingeslopen van fl. 2.800,-.

Opnieuw wordt getracht tot een akkoord te komen met J. ter Horn Stoommachine geleverd en Ter Horn verzoekt om de laatste termijn betaling, groot fl 2.000,-. + 5 maanden rente en kosten voor een nieuw onderstuk onder de voorverwarming, totaal fl. 2.117,35,-.

5 april 1907

Er wordt besloten om Ter Horn fl. 1.800,-. te betalen, bij het niet komen tot een akkoord zal fl. 1.900,-. betaald mogen worden.

11 april 1907

De vergadering gaat akkoord met een betaling van fl. 2.000,- aan de heer Ter Horn, nadat hij fl. 117,35 korting heeft toegezegd.

15 mei 1907

Besloten wordt tot een salarisverhoging van fl 15,-. voor de molenaar. Verder wordt besloten om in overleg met Buurke om in

plaats van tegels, blauwe klinkers te gebruiken ter bevoering van het machinegebouw. Daar de kleine vijzel, in de molen, in niet al te beste conditie is, wordt besloten de vijzel in het machinegebouw te verlengen.

- 30 juni 1908 Aan de orde: Vernieuwen kleine vijzel in de molen of de vijzel van het stoomgemaal te verplaatsen in de molen en dan in het stoomgemaal een nieuwe te plaatsen. Het leveren van een nieuwe stoomschroef (vijzel) verlengt met 1 meter in de uitvoering met grenen balk kost fl. 375,-, een uitvoering met een eiken balk kost fl. 430,-. Het leveren van een nieuwe kleine schroef voor de molen kost fl. 304,-. Uiteindelijk werd besloten de vijzel uit het stoomgemaal in de molen te plaatsen en het stoomgemaal van een nieuwe vijzel te voorzien.
- 22 mei 1913 De vergadering besluit de aanschaf van een nieuwe vijzel een jaar uit te stellen.
- 10 mei 1916 Besloten wordt om molenaar G. Boer voor extra diensturen een gratificatie te geven van fl. 25,-. De machinist krijgt een vergoeding van fl. 5,- per jaar, als de ingenieur de stoomketel inwendig wil onderzoeken.
- 23 mei 1916 Bespreking nieuwe molenroede. De molenmaker kan geen gebreken vinden. Prijsopgaaf voor nieuwe ijzeren molenroede fl. 710,-, franco Groningen. Incl. verdere kosten te samen fl. 950,-. Hiertoe wordt uiteindelijk besloten.
- 30 oktober 1917 Salaris watermulder wordt verhoogd van fl. 65,- naar fl. 100,-.
- 22 mei 1918 Besloten wordt om A.F. Wedda in te laten schrijven voor het metselen van een nieuwe uitloopbak, stoomschroefbak en om het één en ander weer in orde te brengen.
- 20 september 1918 Volgens Streuper is de houten roede niet meer vertrouwd. Dhr. G. Bellinga heeft ook een nieuwe roede nodig zodat Bellinga en Streuper samen naar Leeuwarden gaan, te koop aldaar 2 ijzeren roeden, een as en een lier te samen voor fl. 2.400,-. Bellinga wilde voor de as en lier samen fl. 1.400,-. geven zodat het Waterschap fl. 1.000,- moet geven voor zijn roede. Een nieuwe roede kost op dat moment fl. 2.100,-. Dus ging men met G. Bellinga in zee.
- 19 mei 1920 Het bestuur heeft een schroefbak gekocht voor fl. 75,-. De grote schroef is versleten en de kleine niet meer vertrouwd. Besloten wordt de kleine schroef in orde te maken en de molenaarswoning te verbeteren.
- 16 mei 1923 Besloten wordt tot een proef om met ketelsteenhoudend water de stoommachine te voeden om zo het roesten van de vlampijpen en machine tegen te gaan.
- 22 mei 1924 Elekrisch gemaal: na een zeer levendige discussie wordt besloten alles bij het oude te laten en de schroefbak te laten herstellen.
- 13 mei 1925 Molenmaker heeft des gevraagd een prijsopgaaf gedaan voor een nieuwe kleine schroef in de windmolen voor fl. 435,-. Streuper krijgt het werk gegund.
- 29 april 1926 Voorstel om de grote schroef in de windmolen elektrisch aan te drijven in plaats van het stoomgemaal te herstellen. Dhr. Heddema licht toe dat het stoomgemaal grote herstellingen vereist, de gebouwen, de schroef en de schroefbak zijn in slechte staat, de voorverwarmer moet hersteld worden. De machine op zich is goed. De heer Landeweer zal worden gevraagd voor een prijsopgaaf voor

- het leveren van een elektrische installatie. Dit komt op een bedrag van fl. 3.015,-. Het werk wordt hem gegund.
- 10 mei 1926 Secretaris verzoekt namens de molenaar om de kolenloods te laten staan als opslagplaats en het hout van het machinegebouw niet te verkopen maar te gebruiken om de zolder van het molenaarshuis en de beschoeiing van de molenwerf te herstellen, wat wordt toegestaan.
- 31 mei 1927 Besloten wordt tot verkoop van machine en gebouwen door inschrijving bij gesloten briefjes en het verder aan het bestuur over te laten. Dhr. Vos wil wel 10 m³ puin kopen voor fl 2,50/m³ terwijl de heren Jager en Geerstema de oude dakpannen voor 1 cent onder de gewone handelsprijs willen overnemen.
- 11 mei 1929 De molenaarsvrouw verzoekt via de voorzitter het molenaarshuis te laten schilderen wat geen overkillige weelde blijkt en dus wordt toegestaan.
- 3 januari 1930 Oude molenroede gebroken. Voorzitter deelt mede dat bij Gebr. Pot te Kinderdijk een nieuwe roede fl. 650,-. kost. Op de advertentie kwamen twee aanbiedingen: 1 maal een 10 jaar oude roede voor fl. 250,-. en één voor fl. 190,-. exclusief vrachtkosten. Besloten wordt een nieuwe roede bij Gebr. Pot te bestellen.
- 12 mei 1932 Bespreking opruiming fundering stoomgemaal. Besloten wordt dat de secretaris de afbraak doet in ruil voor het puin, het overgebleven puin zal worden gebruikt voor het vervaardigen van nieuwe kruipalen voor de molen. Hiertoe wordt besloten.
- 26 november 1934 Aankoop nieuwe schroef. De grote schroef is stuk. Bij molenmaker Wiertsema en bij Landweer worden prijsopgave gevraagd. Wiertsema fl. 425,-. excl. het aanbrengen, Landweer nieuwe ijzeren schroef + uithalen van de oude fl. 1.375,-. Besloten wordt om het Wiertsema te gunnen.
- 22 mei 1936 Er blijken verbeteringen aangebracht te zijn aan de wieken door middel van stroomlijneuzen zodat ze nu kunnen concurreren met het Dekkersysteem.
- 8 oktober 1937 Benoeming nieuwe watermolenaar J. vd. Laan Bzn. omdat per 1 mei 1938 dhr. G. Boer ontslag heeft aangevraagd.
- 15 december 1938 Bespreking aankoop nieuwe molenroede. Wiertsema biedt aan een roede van de Gebr. Pot te Kinderdijk voor fl. 575,- excl. omzetbelasting. Opdracht wordt gegeven.
- 28 oktober 1946 Dhr J. vd. Laan Bzn heeft bedankt als watermolenaar. Er zijn twee kandidaten nl. G. Jager en Tj. de Vries. Met algemene stemmen wordt benoemd G. Jager, op een salaris van fl 162,50 met een premie van fl 100,-, verder vrij woning en licht.
- 28 mei 1947 De molen was verzekerd voor fl. 30.000,-. Dit wordt verhoogd tot fl. 50.000,-.
- 7 oktober 1949 Bespreking aanschaf nieuwe schroef. De elektrisch aangedreven schroef was volgens de molenmaker niet meer vertrouwd. De offerte van de firma D.E. Gorter te Hoogezand voor de levering van een stalen schroef voor fl. 4.335,-. Volgens Wiertsema (molenmaker) kost een houten schroef ongeveer de helft. Besloten wordt een stalen vijzel aan te kopen.
- 26 mei 1952 Er wordt door het bestuur besloten de toegekende subsidie van de Vereniging van de Hollandsche Molen te aanvaarden. De subsidie bedraagt fl. 2.000,-. onder voorwaarde dat de molen tot 15 april

1962 in bedrijfsvaardige staat wordt gehouden. Bij buiten gebruikstelling verplicht de Polder zich tot terugbetaling. Van de gemeente Scheemda komt de toezegging van een subsidie van fl. 50,- per jaar onder dezelfde condities.

23 mei 1955

Besloten wordt het salaris van de watermolenaar te verhogen van fl. 262,50 tot fl. 350,-.

4 mei 1962

Ingekomen brief met de mededeling van het Ministerie van Onderwijs, Kunst en Wetenschappen met betrekking tot verlenging van subsidie op onderhoud van de windmolens. Besloten wordt hier gebruik van te maken.

23 mei 1963

Het onderhoud van de molen neemt langzamerhand zulke vormen aan, dat sterk overwogen moet worden om naar een andere vorm van aandrijving te moeten uitkijken. Door de hoge lonen worden zelfs kleine reparaties zo hoog, dat ieder jaar de omslag per ha. verhoogd moet worden. Er zijn 2 subsidieaanvragen ingediend. De molen is gedeeltelijk geleverd en ander onderhoud is verricht. De subsidie bedraagt bij volle toekenning 60% van max. fl. 1.000,-. Er worden grote reparaties verwacht.

Onder andere nieuwe kleppen met deklatten enz.	fl. 1.000,-
ijzerwerk	fl. 500,-
nieuwe staart	fl. 1.350,-
ijzerwerk	fl. 250,-
nieuwe spruit	fl. 1.000,-
alles verven	fl. 750,-
Totaal	± fl. 5.000,-

De firma Buitenkamp te Wittewierum biedt een mogelijkheid om de kleine vijzel elektrisch aan te drijven met een 30 pk motor en de bediening halfautomatisch. Totale kosten ± fl. 7.000,-. De kleine vijzel kan niet buiten werking worden gesteld omdat de grote vijzel niet laag genoeg kan uitmalen. Indien uit subsidieonderzoek blijkt dat deze voor de toekomst niet toereikend zal zijn, zal worden besloten het gemaal geheel elektrisch te laten aandrijven en de windmolen buiten bedrijf te stellen.

15 mei 1965

Besloten is de vijzels geheel elektrisch aan te drijven. De bediening zal halfautomatisch worden. De elektrische installatie wordt geplaatst door Zuidema en Duintjer, de aandrijving door firma Buitenkamp. Kosten fl. 7.000,-.

Dit was besloten na inlichtingen omtrent subsidiemogelijkheden tot instandhouding van windmolens. Voor de toekomst leek dit zeker niet bevredigend. Besloten werd om via een advertentie in een groot dagblad de molen te verkopen. Deze advertentie werd gelezen door een ambtenaar van Provinciale Staten en na een gesprek tussen deze dienst en het waterschap stelde Provinciale Staten geen toestemming te zullen geven tot verkoop of afbraak.

15 juli 1966

Van alle instanties waar subsidie was aangevraagd was bericht ontvangen dat zij restauratie toejuichten en een financiële bijdrage zouden geven. De kosten waren begroot op fl. 21.200,-. Hierop werd een subsidie verwacht van fl. 13.000,-. Alleen het waterschap Oldambt heeft hier negatief op gereageerd.

20 december 1966

Van de onderstaande instanties is subsidie ontvangen voor de restauratie van de molen:

1. Vereniging De Hollandsche molen
 2. ANWB
 3. Kammingafonds
 4. Voorschot van de Provinciale Staten
 5. Gemeente Scheemda 10%
- 1967, De restauratie werd uitgevoerd door Padok, plaatselijke timmerman onder leiding van molenmaker Wiertsema.
- 1974 De heer Jager treedt in dienst bij het Waterschap Oldambt. De molen komt stil te staan doordat er een hoofdwatgang werd aangelegd naar het nieuwe gemaal DE DELLEN op de grens van de gemeenten Scheemda en Termunten. De waterstand werd met ca. 50 cm. verlaagd. Hierdoor kwam de vijzel van de molen droog te staan. Jager beëindigde zijn werk als molenaar en werd voor enkele jaren opgevolgd door de heer Schuur uit Delfzijl.
- 1976 Dhr. R.P. Lemminga te Scheemda gaat als vrijwillig molenaar de molen bemalen.
- 28 december 1979 Akte tot oprichting van de Molenstichting Oldambt bij Harm Jan van der Laan, Notaris te Nieuwolda.
- 21 januari 1980 De vergadering van het waterschap Oldambt besluit tot overdracht van de molen DE DELLEN met molenaarswoning aan de Molenstichting Oldambt.
- 26 juni 1980 Bij notaris Harm Jan van der Laan vindt de overdracht plaats van de poldermolen DE DELLEN.

De restauratie van de molen op de lokatie 't Waar werd bemoeilijkt door de toegangsproblemen en droogstaande vijzels. Voor verlenging van de vijzels moest er fors worden geïnvesteerd in de fundering van de molen. Tevens waren er twijfels over de houten funderingspalen van de molen. Diverse mogelijkheden voor toegangswegen werden onderzocht, maar zonder succes zodat men uit ging kijken naar lokaties binnen het waterschap waarnaar de molen verplaatst kon worden. Een lokatie bij het poldergemaal Tichelwaark bleek tenslotte het meest geschikt. Oorspronkelijk werd in verband met voldoende windtoetreding getracht de molen aan de noordzijde van het gemaal te realiseren. De aangrenzende landbouw wilde echter geen grond verkopen voor de aanleg van de molen en de hoofdwatgang. Na veel overleg met alle betrokkenen gaf de Rijksdienst voor de Monumentenzorg te Zeist toestemming voor de verplaatsing van de molen naar de huidige lokatie tussen het gemaal en de timmerfabriek van aannemersbedrijf J.E. Stijkel en Zn. te Scheemda. De benodigde gronden werden van het waterschap Eemsielvest en de gemeente Scheemda aangekocht. Voor de uitvoering van de verplaatsing van de molen werden aannemers uitgenodigd. De onderbouw van de molen werd voorbereid en uitgevoerd door aannemersbedrijf J.E. Stijkel en Zn. te Scheemda. De bovenbouw, bestaande uit de verplaatste en te restaureren molen werd uitgevoerd door molenmakersbedrijf Roemeling en Molema te Scheemda. De totale kosten van de nieuwe fundering, de verplaatsing en de restauratie van

de poldermolen bedragen totaal ± fl. 680.000,-. De kosten werden gefinancierd door het ministerie van Landbouw en Visserij, de provincie Groningen, de gemeente Scheemda, het waterschap Eemzijlvest, de molenstichting Oldambt, het Prins Bernhardfonds en dorpscommissie Scheemda 't Waar en de ANWB.

De poldermolen werd op 19 juni 1986 geopend. Na de oplevering is als vrijwillig molenaar aangesteld de heer R.P. Lemminga te Scheemda.

Molendocumentatie- en informatiecentrum van de VRIENDEN VAN DE GRONINGER MOLENS

Bronvermelding:

1. Molengegevens van C.E. van Veen Czn.
2. Idem
3. De zeeweringen, waterschappen en polders in de provincie Groningen, door Mr. C.C. Geertsema, 1910
4. Notulenboek van de vergaderingen van het Bestuur van het Waterschap DE DELLEN.
Het notulenboek is aanwezig in het archief van het waterschap Eemzijlvest te Appingedam.
5. Uit de stukken van Molenstichting Oldambt
6. Poldermolen DE DELLEN Nieuw Scheemda, door G.J. de Vries, 1996

Nieuw Scheemda

Molen DE DELLEN te Nieuw Scheemda

We zijn net zo thuis in de buurt als u

De Rabobank is een bank met een idee. Het idee dat je samen sterk bent. De Rabobank heeft als geen ander een traditie van samenwerken en bouwen aan relaties. Het is een bank van mensen vóór mensen. Dat merkt u al snel in het persoonlijke contact. Elke Rabobank staat midden in de samenleving. Daarom zijn we vaak betrokken bij activiteiten in het bedrijfsleven, verenigingen en scholen. We weten wat er leeft, ook als het niet om bankzaken gaat. Kortom, we zijn een bank die net zo thuis is in de buurt als u.

Rabobank

JAN VOS

Rietdekkersbedrijf

Al meer dan 25 jaar vakmanschap

- *Boerderijen
- *Villa's
- *Recreatiebungalows
- *Tevens golfplaatbedekking
- *Bungalows
- *Molens

Ook voor reparatie & onderhoud

tel. (050) 406 20 39

Oude Boerenweg 11 - Glimmen

Aanvullingen en verbeteringen

op "Molenexcursie Brabants-Gelders rivierengebied"

door J. den Besten

Samen met onze assistente Susanne Veen, maalden we op 13 april met de ZANDWIJKSE- en UITWIJKSE MOLENS te Almkerk, daar beide molenaars van deze twee wipmolens moesten werken. Als technisch adviseur en bestuurslid van de Altenase Molenstichting zijn we beiden nauw betrokken bij alles wat onze negen molens betreft en hebben we ook uw excursie met zeer veel genoegen ontvangen!

Hoewel u schrijft dat de UITWIJKSE MOLEN er lustig op los draaide met vier halve zeilen, vroeg ik me af waarom hij op de foto met vier volle staat afgebeeld. Susanne zal wel bijgelegd hebben om wat spectaculairder effect te verkrijgen.

Wie u verteld heeft dat de vorst de krimpmuren van de ZANDWIJKSE MOLEN tegen elkaar had gedrukt waardoor het scheprad klem was komen te zitten, is ons een raadsel. Bovendien kun je met een vastgelopen scheprad, na het verwijderen van vijf kammen uit het waterwiel nog steeds niet draaien als de zo ontstane opening in de staven van het onderrondsel is aangeland. Zelfs kammen uit het onderwiel halen is nutteloos. Bovendien vriezen krimpmuren, beneden 55 cm, soms zelfs 66 cm. dik, niet zo maar om. Neen, de ZANDWIJKSE MOLEN draaide om een andere reden voor de prins. De steen in de buitenstoel onder de tap van de wateras was in twee stukken gebroken en deels vergruisd.

Dan de ZUIDHOLLANDSE MOLEN te Hank. De inundaties van 1940, 1944 en de watersnoodramp van 1953 zijn wel redenen geweest, dat alle zes toen nog volop in bedrijf zijnde poldermolens in Altena vele etmalen aan één stuk moesten malen om alles weer boven water te krijgen. De veranderingen van landschap zijn echter van later datum en wel uit de periode 1965-'67 toen daar de grootste ruilverkaveling plaats vond ooit in Europa vertoond. Een 35-tal polders werd samen gevoegd tot een groot waterschap met slechts twee zeer grote gemalen. De overstromingen zorgden dus niet voor het andere landschap!

Over de ZUIDHOLLANDSE MOLEN wordt ook nog geschreven dat de lange spruit in het midden ligt, zoals in de Zaanstreek de middenbalk. Waarschijnlijk heeft de schrijver de oude situatie nog in gedachten. De lange spruit lag van 1791 tot 1970 in het midden. Tijdens de restauratie van 1970 vond Monumentenzorg, dat bij een Zuidhollands achtkant de

lange spruit voor het bovenwiel hoorde te liggen, terwijl ook de circa honderd jaar oude kruilier werd weggerestaureerd tot kruirad. Dit alles tot groot verdriet van de toenmalige molenaar.

Het waterwiel is inderdaad indrukwekkend, maar geen 9 meter. De juiste maat is 5.80 m.

Een trommelvang is in Zuid-Altena inderdaad normaal, zowel op de achtkanten als op de wipmolens. De nu weer in opbouw zijnde NOORDEVELDSE WIP had en krijgt er weer een. Ook de overige vijf wippen, die in een groep bij elkaar bij de NOORDEVELDSE WIP stonden hadden een vangtrommel, evenals de VEENSE MOLEN bij Andel. De grote ramen in de Zuid-Hollandse Molen zijn een overblijfsel van vroegere bewoning.

Dan was ik er zelf in 1969 de oorzaak van dat de foute naam unster werd ingevoerd, die ook op blz. 20 in het artikel weer opduikt. Ik heb dit in mijn cursus van 1971 vervangen door evenaar, want zo heet zo'n ding. Maar ja, als je 15 jaar van je jeugd niet uit wipmolens was weg te slaan en dan in geen 20 jaar er geen voet meer in gezet hebt, vanwege woonplaats en werkkring, denk je hoe heette dat ook weer? Het had iets met een weegschaal van doen - o ja "Unster". En kort nadien lees je dan in een oud wipmolenbestek "evenaar" en zegt dan: "stommerd dat je dat niet meer wist!" Een unster heeft ongelijke armen en een evenaar gelijke armen, dus simpel genoeg. Helaas maakt de molenwereld sindsdien nog vaak dezelfde fout.

Wat betreft de WITTE MOLEN te Meeuwen kunnen we melden dat deze op donderdag 27 juni door ons aan een laatste opleveringsinspectie is onderworpen. Er moet hier en daar nog wat verfwerk worden verricht. Ja, de fraaie omlijsting van de gevelsteen met ornament er boven zoals in het boek De Brabantse Molens op pag. 314 te zien, wordt weer exact zo, evenals de bordeauxrode omlijsting van de ramen. De feestelijke ingebruikstelling is voorlopig vastgesteld op vrijdagmiddag 18 oktober. Overigens was uw excursie een evenement waarop ook wij met veel genoegens terug zien! □

Over een molenverzameling

door C.E. van der Horst

1 Wij beginnen onze opgave molenliteratuur met een belangwekkend Belgisch artikel, een overdruk uit een driemaandelijks historisch tijdschrift: DE OUDE MOLEN VAN BETEKOM, september 1995 - 63 pagina's - geïll. - prijs f. 15,-. Het boekje handelt over het restant van een torenmolen. In België staan geen complete torenmolens meer. Dit laatste restant, staande te Betekom (prov. Brabant) is dus heel bijzonder. De romp is al ruim 75 jaar een ruïne. Het boekje beschrijft ook de natuur rond de molen, zoals de voorkomende flora en fauna. Eén van de hoofdstukken behandelt de geschiedenis van 1371 tot 1914 (oorlogsslachtoffer). Enige kennis van de oud Nederlandse taal komt dan wel van pas. Een aardig hoofdstuk is 'Ooggetuigeverslag' door een dochter van de laatste mulder op de molen die door Belgische troepen in augustus 1914 in brand werd gestoken. Verder bladerend in het boekje vinden wij een beschrijving van de bouwtechnische aspecten van de romp waaruit een muurdikte blijkt van 1,87 m.! De in 1993 beschermde romp wordt beetje bij beetje geconserveerd. Aan een volledige restauratie valt voorlopig niet te denken. Het boekje kan besteld worden bij Molenfonds Betekom - Jagersstraat 45 - 3130 Begijnendijk (België). □

*Restant van de torenmolen in Betekom (België). Onze zuiderburen zijn niet meer in het bezit van complete torenmolens. De foto dateert van 1978, maar inmiddels zijn consoliderende maatregelen genomen.
(foto: A. Carré, coll. CEvH)*

Een heel aardig boekje ontvingen wij uit Brabant: DE PEGSTUKKEN 1845 - 1995 EN ANDERE SCHIJNDELSE MOLENS, door Bart Mols. Dit erg goed verzorgde boek is uitgegeven in de vorm van de bekende reeks boekjes 'In oude ansichten', door de Europese Bibliotheek te Zaltbommel - afm. 15x21 cm. - ISBN 90 288 61327 - prijs f. 37,50 franco per post. Oplage slechts 300 exemplaren. Het boek behandelt de historie van de 8 molens die eens in Schijndel hebben gestaan. Zo mogelijk is van elke molen een afbeelding opgenomen. Een meer uitvoerige beschrijving is ingeruimd voor de nog bestaande ronde stenen beltmolen "De Pegstukken" welke vorig jaar 150 jaar bestond. De schrijver (27 jaar) is vrijwillig-molenaar op deze molen. De molen werd na de oorlog na zware schade weer hersteld en in gebruik genomen. Wegens veranderde tijden werd het bedrijf in 1966 stilgelegd en de molen werd een jaar later overgenomen door de gemeente. De 80 pagina's met veel foto's nopen tot snelle lezing die wij ook onze lezers aanbevelen! Inlichtingen bij de schrijver - Wijkstraat 13 - Schijndel, of bij boekhandel Van Lier te Schijndel. □

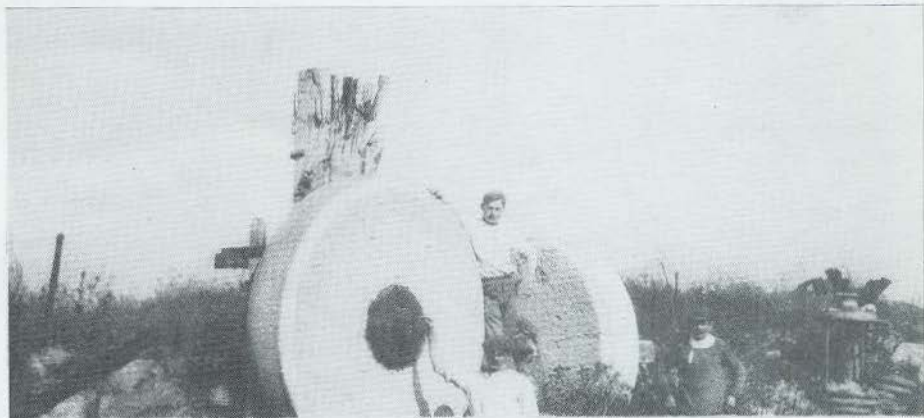

*De ronde stenen beltmolen de pegstukken te Schijndel.
Op deze ansichtkaart is de molen nog verbusseld.*

(ansichtkaart: coll. CEvdH)

3

Bij onze zuiderburen verscheen, eind 1995, John Verpaalen **MOLENS VAN DE FRONTSTREEK IN DE VUURLINIE VAN '14-'18**, Gebonden in harde koft, 190 blz., 130 foto's - afm. 18x25 cm. - ISBN 90-5508-029-2 - Prijs 895 BFr. of f. 49,75. Dit is een boek zoals ik elk molenboek graag zou zien verschijnen qua geschiedschrijving en qua fotobegeleiding! In de frontstreek rond Ieper stonden, in 27 dorpen, nog ruim 60 molens. Allen werden op twee na totaal verwoest en in bijna alle gevallen al direct in 1914. Stuk voor stuk wordt de geschiedenis van deze molens beschreven en natuurlijk wordt ook ruime aandacht besteed aan de alles verwoestende mensonterende oorlog. De boeiende beschrijvingen van de meeste standerdmolens, gaat veelal vergezeld van schitterende foto's. Kijkt u maar eens naar de afbeeldingen nr. 35, 39, 70, 76, 83, 112, 122, 125 en 191. U zult er van genieten. Ook ruïnes worden getoond. U begrijpt nu wel de conclusie van mijn recensie: kopen dat boek! □

*Uit het boek van John Verpaalen: na de oorlog poseren bij de kollergang van Igodts Molen te St. Julien, onder Langemark (West Vlaanderen)
(kaart: coll. CEvdH)*

4

In Overijssel verscheen een rapport over de molenbiotopen in deze provincie **MOLENS IN EEN VERANDEREND LANDSCHAP** door onder meer Ir. H.R. Steenberg. Het doel van deze nota is de aandacht vestigen te op de molenbiotoop en het treffen van maatregelen tot verbetering hiervan. Voor alle 18 stuks bedreigde molens komt men met een advies. Een belangrijk rapport, een voorbeeld voor de overige provincies van ons land. Verkrijgbaar bij "Het Oversticht" Aan de Stadsmuur 79-83, Postbus 531 - 8000 AM Zwolle. Prijs f. 10,- . □

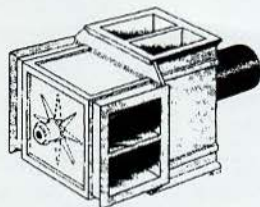
5

H.J. Versfelt en H. Wilms DE HAZEWIND - De molen van Gieten dl. III Historische Reeks Gieten. Gieten januari 1996 - 44 pagina's - geïllustreerd (Zw./w.) - Prijs f. 7,50 excl. porto. Een leuk en niet duur boekwerkje over de fraaie stellingmolen uit 1933 in het Drentse Gieten. Op boeiende wijze wordt de geschiedenis en de werkwijze van deze molen beschreven. Zo lezen we dat reeds in 1936 van de windkracht geen gebruik meer werd gemaakt op enkele perioden na restauraties na. Vlak na de oorlog werd zelfs overwogen om de molen maar af te breken. Gelukkig is dat niet gebeurd en de molen siert als belangrijk monument nog steeds het dorp. Een belangrijke bijdrage hiervoor is geleverd door de actieve vrijwillig molenaar Henk Wilms.

Een grote bedreiging vormt het hoog opgroeiend geboomte bij de molen. Als de bomen die nog wel een 10 tot 15 meter hoger kunnen groeien dat zonder ingreep ook inderdaad blijven doen dan kan de molen over een aantal jaren helemaal niet meer draaien en dan is het met de molen gedaan. Het boekje kan besteld worden bij dhr. H Wilms tel. 0592-261804. □

6

Egbert van Wijk BEWOGEN DOOR EB EN VLOED - GETIJMOLENS IN HET BIJZONDER DIE VAN MIDDELBURG. Uitgave De Koperen Tuin te Goes, 1995 - 48 pagina's - geïllustreerd fraaie uitvoering - prijs f. 32,40. Zeeland kende vroeger een twintigtal getijmolens. Bij vloed liet men een vijver volstromen om het vervolgens bij eb weer te laten terugstromen om het waterrad van een, meestal, korenmolen aan te drijven. In de Nieuwe Haven te Middelburg heeft men in 1994 de restanten van zo'n molen opgegraven en gerestaureerd. Het waterrad is gestyleerd aangegeven en de stroming van het water is in de bestrating met rode klinkers aangegeven. Het mooi verzorgde boekje geeft op aanschouwelijke wijze de werking van dit soort molens aan en alles wat er bij kijken komt om een eb- en vloedvijver goed te kunnen onderhouden. De geschiedenis van de Middelburgse getijmolen eindigt reeds in 1852 dus er is praktisch niets bekend van de bedrijfshistorie. Dat is jammer, dergelijke gegevens maken een molenboek meestal boeiend. De waarde die nu aan dit boek moet worden toegekend is: 'informatief' □

Molentjes

Gevraagd : DE ZELFWICHTERS nummer 73 en 76. Aanbiedingen naar H. Veldman, Stadsweg 60, 9792 RG Ten Post. Deze nummers zijn bij de Vereniging niet meer voorradig!

Molenactiviteitenkalender

Zondag 17 november	Lezing Molendag in het veenkoloniaal museum door H.A. Hachmer in samenwerking met de Vereniging Vrienden van de Groninger Molens.
Zaterdag 2 november	Ruilbeurs voor prentbriefkaarten in de Bethelkerk aan de Burg. Norbruislaan 1 te Utrecht Zuilen.

Nieuwe leden

(stand tot 1 september 1996)

P. Alers	Appingedam	Remco Nijburg	Baflo
W.F. van der Bij	Warffum	Johann Pelzers	Oberhausen
J. Bolt	Usquert	W.S. Pieterman	Uithuizen
M.Th. ten Bos	Uithuizen	fam. Van der Ploeg	Delfzijl
H.E. Bosma	Eenrum	J. van der Ploeg	Oudeschip
A. Boven	Groningen	W. Postema	Hoogezand
D. Bussing	Warffum	David Reitsema	Midwolde
P.R. Coolman	Uithuizermeeden	B.P. Rijzebol	Enschede
Johan van Dijk	Warffum	E. Scheltens	Appingedam
G. van Dijken	Stedum	J. Straat	Uithuizen
M. Douma	Molenrij	R. van der Veen	Delfzijl
F. Eckhardt	Uithuizen	H.A. Veldman	Ten Post
J. Hendriks	Usquert	M.A.P. Verwijmeren	Nootdorp
G. Huizenga	Roodeschool	A.D. Vink	Delfzijl
Gert Ijpma	Winschoten	J. Vos-Vos	Vlagtwedde
S. Iedema	Groningen	J.J. de vreeze	Uithuizermeeden
B. Johannes	Hoogezand	E.M. Wegerif	Emmen
Hettie Kooi	Westervoort	K. Woldhuis	Garrelsweer

Het molenwinkeltje

Onderstaande artikelen zijn bij de vereniging op aanvraag verkrijgbaar. De prijzen gelden afgehaald bij de fam. Dijk, Aduarderdiep 3, 9833 TG DEN HAM (Gn), ☎ (050) 403 17 22.

Bij toezending worden verzend- en portokosten in rekening gebracht. Aangezien deze kosten sterk afhankelijk zijn van de bestelde artikelen, worden zij niet hier, maar alleen op de factuur vermeld.

De letter/cijfer code is de bestelcode.

MOLENANSICHTKAARTEN (kleur, serie 12 stuks) f 10,00

MA01

Den Andel	KoPel De Jonge Hendrik (7)	Ter Haar	KoPel Standerdmolen (126)
Finsterwolde	KoPel molen Ganzedijk (38)	Uithuizermeeden	WATER Goliath (122)
Noordhorn	KoPel Fortuna (140)	Veelveen	KOREN Niemans molen (15)
Paterswoldsemeer	WATER De Helper (39)	Vriescheloo	KOREN De Korenbloem (16)
Sebaldeburen	WATER De Eendracht (42)	Zuidwolde	WATER Krimpstermolen (9)
Ten Boer	ZA+KO Bovenrijge (20)	Zuurdijk	KoPel De Zwaluw (66)

MOLENFOTO'S (kleur, per serie 10 stuks) f 10,00

MF01

Garmerwolde	WATER Langelandster (21)
Garsthuizen	KoPel De Hoop (114)
Kolham	KOREN Enterprise (98)
Leegkerk	WATER De Jonge Held (57)
Slochteren	WATER Fraeylema (109)
Slochteren	WATER GrootePolder (111)
Slochteren	WATER De Ruiten (113)
Wedderbergen	WATER (127)
Wederveer	ZAAGM Spinnekop (128)
Westerwijtwerd	KoPel Zeldenrust (75)

MF02

Appingedam	WATER Olingermolen (6)
Viervlatten	WATER Zuidwendinger (55)
Glimmen	WATER Witte Molen (49)
Klein Wetsinge	KoPel Eureka (1)
Midwolda	WATER Paaltjasker
Onderdendam	WATER Zilvermeeuw (10)
Overschild	KOREN Windlust (22)
Spijk	KoPel Ceres (18)
Westerwijtwerd	WATER De Palen (77)
Zuidwolde	WATER 't Witte Lam (12)

THEELEPELTJES

- TH01** Molenafbeelding in diverse typen op steel f 4,-.
TH02 Verzilverd, met ovale of ronde Delfts blauwe molenafbeelding f 5,-.

STICKERS

- ST01** Met embleem Vereniging Vrienden van de Groninger Molens f 1,-.
ST02 Met afbeelding van een Groninger Molen f 1,-.

MOLENBOUWTEKENINGEN (schaalmodellen)

- BT01** Standerdmolen f 10,-.
BT02 Wipmolen f 10,-.
BT05 **KARTON BOUWPLATEN** (diverse modellen) f 7,50
BT03 Stellingmolen f 12,50
BT04 Spinnemolentje f 5,-.

- BP01** **BORDUURPATRONEN** (met diverse molenafbeeldingen) f 10,-.

- LB01** **LESBRIEF** over molens f 1,-.

- MT01** **MOLENTEGELTJES** f 5,-.

- LF01** **LUCIFERS** (in doosjes met molenafbeelding) Verpakt per 9 stuks f 2,50

- BR01** **BROCHURE** Zelfzwichter
40 pagina's informatie in gekleurde omslag f 2,50

- ZZxx** **DE ZELFZWICHTER** (verschenen nummers) t/m nr.20 f 2,00, vanaf nr.21 f 2,50

Vereniging Vrienden van de Groninger Molens
Postbus 213 - 9700 AE Groningen